

Niematerialna Warszawa:
Tradycje, zwyczaje,
praktyki
we **współ**mieście

Raport z badania

Ewa Klekot
Hanna Schreiber

Współpraca:
Anna Czyżewska
Bogna Kietlińska
Julia Krzesicka

Poglądy i rekomendacje zawarte w niniejszym raporcie przygotowanym na zlecenie Biura Kultury Miasta Stołecznego Warszawy są wyłącznie poglądami autorek, nie zaś oficjalnym stanowiskiem Biura Kultury bądź innych instytucji czy organizacji, z którymi związane są autorki.

Celem raportu jest uruchomienie konsultacji instytucjonalnych w Urzędzie Miasta, dialogu społecznego i debat środowiskowych skierowanych na wzmocnienie systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy poprzez upowszechnianie o nim wiedzy wśród mieszkańców Warszawy i stworzenie przejrzystych mechanizmów dla jego dalszego rozwoju.

Spis treści

Wprowadzenie	5
Podziękowania	6
Słownik ważniejszych pojęć i skrótów	7
1. Metodologia badania	9
2. Czym jest – a czym nie jest – niematerialne dziedzictwo kulturowe?	11
O definicji i celach Konwencji	11
O wdrażaniu Konwencji UNESCO z 2003 roku w Polsce	15
3. Niematerialne dziedzictwo kulturowe w miastach: w Polsce i na świecie	16
Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego a niematerialne dziedzictwo polskich miast	16
Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości a niematerialne dziedzictwo miast na świecie	18
Wspólnoty, grupy i jednostki – depozytariusze a zarazem praktycy dziedzictwa niematerialnego są najważniejsi	21
4. Identyfikacja dziedzictwa niematerialnego	25
5. Tożsamościowa narracja miasta i dziedzictwo niematerialne Warszawy	27
Praktyki dziedzictwa niematerialnego związane z pamięcią	
Powstania Warszawskiego	28
Studium przypadku: praktyki pamięci na Mokotowie	30
Praktyki dziedzictwa niematerialnego związane z pamięcią Zagłady Żydów	34
Praktyki dziedzictwa niematerialnego związane z pamięcią o powojennej odbudowie	36
6. Doświadczenie zamieszkiwania w Warszawie a dziedzictwo niematerialne	38
Osiedlowość i jej znaczenie z perspektywy dziedzictwa niematerialnego	38
Bazary	38
Cukiernie i bary kawowe	39
Praktyki związane z krajobrazem i przyrodą	41
Praktyki sportowe	41
Praktyki roku obrzędowego	44
Rzemiosło jako dziedzictwo niematerialne Warszawy	46
Warszawskie tradycje muzyczne	47
Działania rekonstrukcyjne i animacyjne	49
7. Wnioski i dalsze tropy	50

8. Krajowy porządek prawny a dziedzictwo niematerialne	52
9. Polityka kulturalna miasta a dziedzictwo niematerialne	54
10. Analiza stołecznych programów, projektów i inicjatyw, czyli o warszawskich przedsięwzięciach z niematerialnym dziedzictwem kulturowym w tle	56
11. Praca urzędów dzielnicy a dziedzictwo niematerialne	65
12. Podsumowanie: niematerialne dziedzictwo kulturowe Warszawy sercem zrównoważonego rozwoju współmiasta	66
Aneks	69
Literatura	69
Spis zdjęć, tabel i wykresów	71
Akty prawne	72
Kwestionariusze do badania on-line	73
Dyspozycje do wywiadów	81
Dyspozycje do prowadzenia obserwacji etnograficznej	83
Polecane lektury	85
Biogramy autorek raportu	86

Wprowadzenie

Oddajemy w Państwa ręce pierwszy raport poświęcony niematerialnemu dziedzictwu Warszawy.

Raport ten nie ma charakteru wyczerpującego – stanowi raczej „raport otwarcia”, zachętę do dalszych debat i dyskusji, próbę zobrazowania stanu zachowanego do dzisiaj w przekazie międzypokoleniowym niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy: praktyk, tradycji, zwyczajów budujących tożsamość warszawiaków, kształtujących związek mieszkańców z miastem. Prowadzenie badań opartych przede wszystkim na kontakcie z ludźmi – depozytariuszami dziedzictwa – w trudnym czasie pandemii spowodowało, że nasze działania z natury rzeczy musiały ulec ograniczeniu. Wierzymy jednak, że zebrany materiał stanowi wartościowe zaproszenie do nowych spotkań w przyszłości i podstawę do kontynuacji projektu badawczego.

Tytuł naszego raportu odnosi się równocześnie do dwóch zagadnień: dziedzictwa niematerialnego i miasta. Oba te obszary łączą idee zawarte w Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz w najnowszej Polityce kulturalnej miasta stołecznego Warszawy z 2020 roku. Idee te zawarte są w takich słowach, jak: współdziałanie, współodpowiedzialność, współzarządzanie, współczesność, wspólnota, współpraca, współdecydowanie, współprowadzenie, współtworzenie i współlistnienie. To zatem zasadnicza zmiana sposobu mówienia i myślenia o mieście. **Warszawa przestaje być tylko miastem. Warszawa staje się WSPÓŁMIASTEM.** Do takiego odczytania koncepcji niematerialnego dziedzictwa Warszawy serdecznie Państwa zapraszamy.

Za życzliwą gotowość do podzielenia się z nami swoim czasem, historiami, spostrzeżeniami dziękujemy gorąco depozytariuszkom i depozytariuszom niematerialnego dziedzictwa Warszawy, a zatem tym, którzy sprawiają, że trwa nadal, ekspertkom i ekspertom – varsavianistom, członkom Zespołu ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy, Dyrekcji i pracownikom Biura Kultury. Bez Waszej wrażliwości i wiedzy oraz zaangażowania raport ten nie mógłby powstać.

Zapraszamy do lektury!

Ewa Klekot i Hanna Schreiber

Podziękowania

Tadeusz Baranowski
Monika Beuth-Lutyk
Błażej Brzostek
Katarzyna Chudyńska-Szuchnik
Monika Czerska
Filip Fulara
Robert Gawkowski
Rafał Jachimiak
Paweł Jaskanis
Artur Jóźwik
Aneta Jurkowska
Anna Karpowicz
Robert Kijek
Piotr Kowalczyk
Małgorzata Koziel
Michał Krasucki
Grzegorz Krawczyński
Jarosław Kutera
Katarzyna Kuzko-Zwierz
Jacek Leociak
Jerzy Majewski
Ewa Malinowska-Grupińska
Magdalena Maślak
Jan Młynarski
Małgorzata Naimska
Grzegorz Piątek
Michał Piotrowski
Katarzyna Piwkowska-Zacharska
Anna Polkowska
Kinga Ratyńska
Agnieszka Renc
Piotr Sobieniak
Monika Sochacka
Monika Wesołowska
Grzegorz Wyszyński
Patryk Zakrzewski

Słownik ważniejszych pojęć i skrótów

BK – Biuro Kultury Urzędu m.st. Warszawy

BO – Budżet Obywatelski

BOS – Biuro Odbudowy Stolicy

NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa

NGO – ang. non-governmental organization, pol. organizacja pozarządowa

t.j. – tekst jednolity ustawy

UM – Urząd Miasta

WTW – Warszawskie Towarzystwo Wioślarskie

Depozytariusze niematerialnego dziedzictwa kulturowego – członkowie określonej grupy, dysponujący wiedzą o konkretnych treściach i praktykach kulturowych nabytą w bezpośrednim przekazie międzypokoleniowym i aktywnie angażujący się w jej podtrzymywanie i przekazywanie [zob. s. 12]

Folkloryzacja – praktyka konstruowania reprezentacji grupy na podstawie zdekontekstualizowanych elementów jej dziedzictwa, wyselekcjonowanych na podstawie kryteriów estetycznych [zob. s. 26]

Konwencja – Konwencja UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Przekaz międzypokoleniowy – bezpośredni przekaz treści i praktyk kulturowych w formie werbalnej i niewerbalnej, wymagający osobistego kontaktu między przedstawicielami co najmniej dwóch pokoleń w porządku zstępującym [zob. s. 12]

Rewitalizacja – praktykowanie tradycji i zwyczajów, których ciągłość w przekazie międzypokoleniowym uległa zerwaniu [zob. s. 46]

Wspólnoty, grupy i jednostki – pojęcie wprowadzone przez Konwencję UNESCO z 2003 roku, wskazujące na różnorodne społeczności, związane ze sobą poczuciem tożsamości, którego istotą są podtrzymywane, wspólne praktyki kulturowe, in. także: depozytariusze niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Część I

1. Metodologia badania
2. Czym jest – a czym nie jest – niematerialne dziedzictwo kulturowe?
O Konwencji UNESCO z 2003 roku
3. Niematerialne dziedzictwo kulturowe w miastach: w Polsce i na świecie

1. Metodologia badania

Badania dotyczyły terenu w obrębie administracyjnych granic Warszawy. Zgodnie z art. 14 Ustawy z 15 marca 2002 roku o ustroju miasta stołecznego Warszawy są to: Bemowo, Białołęka, Bielany, Mokotów, Ochota, Praga-Południe, Praga-Północ, Rembertów, Śródmieście, Targówek, Ursus, Ursynów, Wawer, Wesoła, Wilanów, Włochy, Wola i Żoliborz.

Badanie przeprowadzono kilkoma metodami: (1) analiza materiałów zastanych; (2) badania terenowe; (3) analiza aktów prawnych i dokumentów dotyczących polityki kulturalnej miasta pod kątem dziedzictwa niematerialnego.

Analiza materiałów zastanych obejmowała: (a) kwerendę materiałów dostępnych w internecie potencjalnie związanych z warszawskim dziedzictwem niematerialnym, (b) publikacje Urzędu Miasta i Urzędów Dzielnic dotyczące tradycji i dziedzictwa, (c) dokumenty dotyczące miejskich programów grantowych i stypendialnych z zakresu kultury i jej animacji pod kątem działań potencjalnie związanych ze sferą dziedzictwa niematerialnego.

Badania terenowe zakładane były znacznie szerzej, niż udało się je zrealizować ze względu na obostrzenia związane z pandemią COVID-19. Na przykład w związku z zamknięciem cmentarzy 1 listopada 2020 roku było niemożliwe przeprowadzenie obserwacji etnograficznych, a tradycje związane z tym świętem musiały zostać ograniczone do wywiadów telefonicznych dotyczących dystrybucji i produkcji pańskiej skórki.

Pandemiczne obostrzenia łączyły się też z koniecznością zrezygnowania z fokusowych spotkań z działaczkami i działaczami organizacji pozarządowych oraz uczestniczkami i uczestnikami organizowanych przez nich działań, których nie można było przeprowadzić w trybie on-line. Wobec tego zdecydowano się poszerzyć badanie o kwestionariusz wypełniany on-line i adresowany do dwóch grup interesariuszy, których zaproszono do uczestnictwa w szkoleniu na temat dziedzictwa niematerialnego przeprowadzonym przez Hannę Schreiber i Ewę Klekot. Pierwszą grupą byli urzędnicy dzielnicowych wydziałów zajmujących się kulturą, edukacją i sportem, a drugą stanowili pracownicy warszawskich publicznych instytucji sektora kultury (m.in. domów kultury i bibliotek) oraz społeczni opiekunowie zabytków. W szkoleniu wzięły w sumie udział 62 osoby, a kwestionariusze wypełniło 21 uczestników. Sam kwestionariusz składał się z 16 otwartych pytań, pogrupowanych w kategorie tematyczne: prawo i polityka, warszawskie praktyki i zwyczaje, warszawskie inicjatywy i działania, ludzie Warszawy, praktyki wokół miejsc ważnych dla tożsamości Warszawy, „warszawskość”, praca urzędu. Pełny tekst kwestionariusza można znaleźć w Aneksie do niniejszego raportu (zob. s. 73–86).

Przeprowadzono ponadto 11 wywiadów jakościowych indywidualnych (według scenariusza, zob. Aneks), 2 rozmowy tematyczne (bez scenariusza), oraz obserwacje etnograficzne połączone z wywiadami w 10 lokalizacjach/obszarach aktywności (klub sportowy, bar kawowy etc.; obserwacja według dyspozycji badawczej, zob. Aneks). Respondenci dobierani byli według następujących kryteriów: (1) wywiady jakościowe i rozmowy tematyczne przeprowadzono z mieszkańcami Warszawy zajmującymi się zawodowo jakimś rodzajem działalności kulturalnej lub/i artystycznej, posiadającym wyższe wykształcenie i dysponującym rodzajem wiedzy o mieście, jego historii i tradycjach, który umownie nazwano „eksperckim”; (2) osoby do rozmów w ramach obserwacji etnograficznej były zaangażowanymi uczestnikami praktyk, które potencjalnie mogą stanowić dziedzictwo niematerialne.

Oczywiście metodologicznie rzecz biorąc, posiadającym wiedzę „ekspercką” także bywają uczestnikami praktyk dziedzictwa, a „praktycy” są w swojej dziedzinie najlepszymi ekspertami. Różny (jakościowo) jest jednak udział członków obu grup w wytwarzaniu dyskursu o dziedzictwie, dlatego zdecydowano się na zastosowanie odmiennych technik badawczych. Materiały uzyskane w wywiadach i rozmowach zostały uzupełnione informacjami zaczerpniętymi z odpowiedzi udzielonych przez respondentów kwestionariusza. Wzbogaciły one treść raportu oraz wprowadziły dodatkową perspektywę: urzędników i aktywistów w dziedzinie kultury.

Dodatkowo raport został poddany wielostopniowej procedurze konsultacji. Jego treść poddano krytycznej analizie na posiedzeniu Zespołu ds. niematerialnego dziedzictwa Warszawy (8 grudnia 2020 roku), następnie raport został przekazany z prośbą o uwagi do wszystkich uczestników przeprowadzonego szkolenia oraz uczestników wywiadów. Ostatecznie raport zaprezentowano także na posiedzeniu Komisji Kultury i Promocji Miasta Rady m.st. Warszawy.

2. Czym jest – a czym nie jest – niematerialne dziedzictwo kulturowe? O Konwencji UNESCO z 2003 roku

O definicji i celach Konwencji

Pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest na polskim gruncie pojęciem stosunkowo nowym, także w dyskursie nauk i dziedzin tradycyjnie zajmujących się badaniem kultury, w tym dziedzictwa, oraz jego ochroną: antropologii, etnografii, archeologii, prawa.

Jego rozumienie i poniższa definicja nie jest oczywiście przypadkowe. Zostały wypracowane przez przedstawicieli państw, w tym ekspertów wywodzących się ze środowiska akademickiego, w toku dyskusji nad nowym aktem prawa międzynarodowego – **Konwencją UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (dalej: Konwencja)**¹. Powyższa definicja pojawia się w art. 2 Konwencji, która została przyjęta 17 października 2003 roku na 32. sesji Konferencji Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury – UNESCO i weszła w życie 20 kwietnia 2006 roku. Polska stała się stroną Konwencji w 2011 roku: Konwencja została opublikowana w Dzienniku Ustaw z dnia 19 sierpnia 2011 roku (Dz.U. nr 172, poz. 1018), a dokumenty ratyfikacyjne zostały przekazane UNESCO 16 maja 2011 roku. W ten sposób Polska stała się 135. krajem w kolejności złożenia dokumentów o ratyfikacji. W listopadzie 2020 Konwencja liczyła już 180 Państw-Stron, co jest wielkim międzynarodowym sukcesem i dowodem na znaczenie przypisywane tej Konwencji przez państwa w zasadzie całego świata (jedynie 13 państw do tej pory jej nie ratyfikowało).

Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową, które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach jednostki, uznają za część swojego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

¹ *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.*

- a) **tradycje** i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- b) sztuki widowiskowe;
- c) **zwyczaje**, rytuały i obrzędy świąteczne;
- d) wiedza i **praktyki** dotyczące przyrody i wszechświata;
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Definicja wskazuje, że niematerialne dziedzictwo kulturowe **jest żywe**, odzwierciedlając zarówno tradycyjne, jak i współczesne praktyki, w których wyraża się tożsamość różnorodnych wspólnot, grup i jednostek; że **ma charakter włączający**, inkluzywny, nie służąc przypisywaniu wyłączności na określone praktyki danej grupie; **że jest zakorzenione we wspólnotach**, co także oznacza, iż może zostać uznane za element tożsamości i tradycji określonych wspólnot tylko i wyłącznie przez nie same i za ich zgodą.

Cele Konwencji są następujące (art. 1):

- a) ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- b) zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek,
- c) wzrost, na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- d) zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy.

Wszystkie wskazane cele są możliwe do realizacji wyłącznie w ścisłej współpracy z zainteresowanymi grupami – depozytariuszami, do czego bezpośrednio zobowiązuje Konwencja w artykule 15: „W ramach działań z zakresu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego każde Państwo-Strona dąży do zapewnienia **jak najszerszego udziału wspólnot, grup oraz, gdy to właściwe, jednostek**, które tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom takie dziedzictwo, a także do aktywnego włączania ich w zarządzanie nim”. O konieczności opartej na szacunku i partnerstwie współpracy mówią także przyjęte w 2015 roku Zasady etyczne dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Ochrona rozumiana jest jako zachowywanie i przekazywanie dziedzictwa następnym pokoleniom, co sprawia, że jest ono wciąż żywe, a jednocześnie może się dynamicznie zmieniać i dostosowywać do nowych realiów. Ochrona skupia się zatem przede wszystkim na procesach przekazywania elementów dziedzictwa niematerialnego z pokolenia na pokolenie, a nie na wytwarzaniu konkretnych obiektów, za pomocą których to dziedzictwo jest wyrażane.

W identyfikacji dziedzictwa niematerialnego znaczących jest kilka kluczowych

elementów: tożsamościowe znaczenie danej praktyki kulturowej, jej żywotność i tradycyjny charakter oraz bezpośredni przekaz i ciągłość międzypokoleniowa (występowanie przekazu przez minimum dwa pokolenia). **Dziedzictwo niematerialne oznacza żywe praktyki kulturowe, a nie rekonstrukcję praktyk historycznych. Nie chodzi więc o treści w formie zapisanej czy w inny sposób udokumentowanej przez etnografa, historyka lub folklorystę, lecz o te, które są nadal przedmiotem przekazu w społeczności, która je wytworzyła.** Tradycja pełni swoje tożsamościowe funkcje wtedy, gdy jej nosiciele nie muszą się konfrontować z jakąś jej zewnętrzną, idealną wersją czy wytworzonym poza ich społecznością kanonem własnej tradycji, jak było w wypadku sztuki ludowej w czasach PRL, której wytwórcy dowiadywali się o tym, co znaczy „ludowe”, od konkursowych jurorów i specjalistów z komisji artystyczno-etnograficznej Cepelii. **W sytuacji, gdy międzypokoleniowy przekaz tradycji został zerwany, odtworzenie według dokumentacji historycznej, nawet najwierniejsze, już dziedzictwem nie będzie – chyba że kolejne pokolenia wrócą do praktykowania i rekonstrukcja zacznie na nowo żyć w międzypokoleniowym przekazie.**

Badania dziedzictwa niematerialnego nie tyle służą więc tworzeniu zielnika, czyli zbioru zasuszonych, wyrwanych z kontekstu okazów, ile zebraniu zdjęć i opisów roślin in situ, w ich naturalnym środowisku. Chodzi bowiem o to, by opracować ochronę elementów zidentyfikowanych jako dziedzictwo w ich własnym habitacie; by wytworzyć wsparcie dla całego ekosystemu, w którym mogą się rozwijać.

Zgodnie z duchem Konwencji oraz z przyjętymi do niej Zasadami etycznymi dziedzictwo niematerialne nie podlega wartościowaniu: nie ma lepszego ani gorszego dziedzictwa. Jego podstawowa wartość przejawia się w tym, że wywołuje u depozytariuszy poczucie przynależności do społeczności, więzi ze wspólnotą czy grupą, radość ze wspólnego praktykowania, a często też poczucie dumy i chęć działania na rzecz swojego środowiska. W związku z tym nie używa się w odniesieniu do niego pojęć stosowanych w ocenie zabytków: „autentyczne”, „wyjątkowe”, „wybitne”. Ważny jest międzypokoleniowy przekaz tradycji, który tworzy wewnątrzgrupowe więzi.

Takim właśnie wsparciem są w założeniu działania ujęte w Konwencji. Ponieważ przedmiotem ochrony jest specyficzne działanie człowieka (praktyki kulturowe, takie jak widowiska, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedza, umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym), a nie materialny skutek tego działania, **nie można mówić tutaj o ochronie przez konserwację, czyli zachowanie i utrzymanie stanu zastanego. Podstawową strategią ochrony dziedzictwa niematerialnego jest wspieranie przekazu międzypokoleniowego przez edukację nieformalną i formalną.** Zadaniem instytucji i osób zajmujących się ochroną dziedzictwa niematerialnego jest przede wszystkim stworzenie warunków do dalszego rozwoju praktyki kulturowej, która została objęta ochroną. Oparta na edukacji ochrona obejmuje też **popularyzację**, która może sprawić,

że krąg depozytariuszy danej praktyki – na przykład rzemieślniczej czy wykonawczej – poszerzy się, wykraczając poza społeczność, w której ją pierwotnie praktykowano.

Pojawienie się w Polsce – wraz z ratyfikacją Konwencji – blisko 10 lat temu neologizmu „niematerialne dziedzictwo kulturowe” oraz zupełnie nowego paradygmatu ochrony wymusiło ustosunkowanie się do niego przez urzędników, badaczy i praktyków kultury w kontekście dotychczas przyjętych i dobrze utrwalonych definicji oraz procedur ochrony dziedzictwa kulturowego i sposobów funkcjonowania. Dość nieoczekiwanie okazało się, że już nie możemy pragmatycznie przyjmować, że dziedzictwo to po prostu zbiór zabytków². Początkowo próbowano znaleźć inny, bardziej „swojsko” brzmiący odpowiednik: mówiono o dziedzictwie duchowym, intelektualnym, ustnym, ale także po prostu o kulturze ludowej, folklorze czy tradycji.

W 2020 roku jednak zarówno język polskiej nauki, jak i polski ustawodawca są już z tym pojęciem oswojeni. Odniesienia do „niematerialnego dziedzictwa kulturowego” pojawiły się w nazwach różnorodnych organów i ciał doradczych (jak np. Rada ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego przy Ministrze Kultury czy Zespół ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy przy Prezydencie Miasta), strumieniach finansowania (np. w programie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Kultura ludowa i tradycyjna”), stronach internetowych (m.in. niematerialne.nid.pl, kulturaludowa.pl) i wskazówkach dla samorządów (*Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2016), a nawet seriach publikacyjnych (seria „Niematerialne Dziedzictwo Kulturowe w Polsce i jego Ochrona” wydawana wspólnie przez Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa). Choć zatem zdajemy sobie sprawę, że nie wszyscy czytelnicy tego raportu mieli okazję się z tym pojęciem zetknąć – zapraszamy do polubienia, a przynajmniej oswojenia właśnie tego nowego terminu. Przede wszystkim dlatego, że daje nam wszystkim możliwość świeżego, nieuwikłanego i nieobciążonego historycznymi dyskusjami myślenia o tej części naszej tożsamości.

„Zrewolucjonizowanie” debaty na temat dziedzictwa kulturowego w ogóle, do której przyczyniła się Konwencja z 2003 roku, polega także na stworzeniu nowych ram, w których zacierają się dotychczasowe granice między tym, co materialne i niematerialne, kulturalne i przyrodnicze, przynależne do przeszłości czy do przyszłości, będące podmiotem działań wspólnot i jednostek czy ekspertów i administracji³. **Za sprawą nowej definicji mówiąc „dziedzictwo”, musimy także**

² E. Klekot, *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: archeologia pojęć*, „Ochrona zabytków” 2014, nr 1, s. 31-40.

³ H. Schreiber, *10 spostrzeżeń na 10-lecie wejścia w życie Konwencji z 2003 roku*, (w:) Schreiber H. (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin. 10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017, s. 464-503.

kierować nasze myśli ku tradycjom, praktykom, zwyczajom, które budują poczucie tożsamości i ciągłości określonych grup, wspólnot i jednostek. To duża zmiana – ale jakże potrzebna!

O wdrażaniu Konwencji UNESCO z 2003 roku w Polsce

Każda ratyfikacja aktu prawa międzynarodowego wymaga stworzenia przez Państwo-Stronę warunków zapewniających jego przestrzeganie. **Wdrażanie Konwencji we wszystkich ratyfikujących ją krajach przebiega wedle odmiennych wzorów**, wynikających z tego, że niematerialne dziedzictwo kulturowe jest niezwykle zróżnicowane, przez to, że dotyczy ono samoidentyfikacji społeczności grup i jednostek. Bywa zatem bardzo „wrażliwe”, bo dotyka głęboko poczucia tożsamości, a w związku z tym może stawać się podłożem konfliktów.

W przypadku Konwencji UNESCO z 2003 roku obowiązki Państw-Stron określone zostały w części III Konwencji zatytułowanej *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie krajowym*. Mimo że sama Konwencja nakłada na państwa pewne ograniczenia i wymagania, pozostawia jednak dużą swobodę w zakresie podejmowania konkretnych kroków na rzecz osiągnięcia celów Konwencji.

Zgodnie z art. 11 Konwencji każde państwo zobowiązane jest:

- a) podjąć niezbędne środki w celu zapewnienia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium;
- b) w zakresie środków ochrony **określić i zdefiniować różne elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego** znajdującego się na jego terytorium, korzystając przy tym z pomocy wspólnot, grup oraz właściwych organizacji pozarządowych.

Konieczność stworzenia i regularnego uaktualniania rejestrów/inwentarzy/ list elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, znajdujących się na terytorium danego kraju, oraz przekazywania na ich temat okresowych sprawozdań Międzyrządowemu Komitetowi ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (organ powołany na mocy Konwencji, składający się z wybieranych rotacyjnie na okres 4 lat i z uwzględnieniem sprawiedliwej reprezentacji geograficznej, przedstawicieli 24 państw) została zapisana w art. 12.

W Polsce realizację celów Konwencji i obowiązków nałożonych na Państwo-Stronę rozpoczęto od uruchomienia w 2013 roku Krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

3. Niematerialne dziedzictwo kulturowe w miastach: w Polsce i na świecie

Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego a niematerialne dziedzictwo polskich miast

Uruchomiona w 2013 roku w Polsce Krajowa lista liczy obecnie (grudzień 2020) blisko 50 wpisów pochodzących z terenu całej Polski. Lista ma obecnie charakter wyłącznie informacyjny (problematyka dziedzictwa niematerialnego nie ma na razie umocowania w żadnej ustawie, przepisy Konwencji są stosowane wprost, a lista powstaje na mocy decyzji o wpisie podejmowanych przez ministra kultury) i zawiera opis zamieszczonych na niej zjawisk, ich rys historyczny, informacje o miejscu występowania, znaczeniu dla praktykujących je społeczności, a także materiały fotograficzne⁴. **Wpis na listę dokonywany jest po pozytywnym zaopiniowaniu wniosku – opinię tę wydaje Rada ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ciało doradcze funkcjonujące przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego (od marca 2021 roku: Ministrze Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu), złożone z ekspertów reprezentujących różne specjalności związane z dziedzictwem niematerialnym i ośrodki akademickie z całego kraju. Sam wniosek przygotowany jest przez zainteresowaną wpisem wspólnotę, grupę lub jednostkę i musi zostać poprzedzony społecznymi konsultacjami oraz zgodą na podjęcie działań na rzecz wpisania danego elementu dziedzictwa niematerialnego na Krajową listę. Formularz wniosku dostępny jest na stronie: niematerialne.nid.pl.**

Od 2018 roku istnieje także Krajowy rejestr dobrych praktyk na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁵. Obecnie znajdują się na nim pięć wpisów; w Rejestrze dobrych praktyk ochrony dziedzictwa niematerialnego UNESCO jest tych wpisów 25⁶.

W kolejności wpisywania na liście krajowej znalazły się następujące elementy dziedzictwa niematerialnego⁷:

- Rusznikarstwo artystyczne i historyczne
- Szopkarstwo krakowskie
- Pochód Lajkonika
- Flisackie tradycje w Ulanowie
- Procesja Bożego Ciała w Łowiczu
- Język esperanto jako nośnik kultury esperanckiej

⁴ www.niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/, dostęp z 20 grudnia 2020 r.

⁵ www.niematerialne.nid.pl/Ochrona_dziedzictwa/Dobre_praktyki/, dostęp z 9 lutego 2021 r.

⁶ [ich.unesco.org/en/lists?text=&type\[\]=00005&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs](http://ich.unesco.org/en/lists?text=&type[]=00005&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs), dostęp z 9 lutego 2021 r.

⁷ Ibidem.

- Umiejętność wytwarzania instrumentu i gry na kozie
- Hafciarstwo kaszubskie szkoły żukowskiej
- Sokolnictwo – żywa tradycja
- Polskie tańce narodowe
- Uroczystości odpustowe ku czci św. Rocha z obrzędem błogosławieństwa zwierząt w Mikstacie
- Tradycyjna technika ludwisarska Felczyńskich w Taciszowie
- Przywołówki dyngusowe w Szymborzu
- Gwara warmińska jako nośnik tradycji ustnych
- Zabawkarstwo żywiecko-suskie
- Bartnictwo
- Perebory – nadbużańskie tradycje tkackie
- Krakowska koronka klockowa
- Tradycje kulturowe Biskupizny
- Kolędowanie Dziadów Noworocznych na Żywiecczyźnie
- „Turki” grodziskie
- Tradycje wytwarzania koronki koniakowskiej
- Tradycje weselne z Szamotuł i okolic
- Tradycje dudziarskie w Wielkopolsce
- Umiejętność wyplatania kosza „kablęcoka” w Lucimi
- Wyścigi kumoterek
- Umiejętność gry na dudach żywieckich i ich wytwarzanie
- Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu
- Gajdy – umiejętność wytwarzania instrumentu i praktyka gry
- Barbórka górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku
- Plecionkarstwo w Polsce
- Tradycje kulturowe Bambrów Poznańskich
- Kaszubska Gwiôzdka
- Umiejętność ręcznego malowania wzoru opolskiego
- Zwyczaj wodzenia niedźwiedzia na Śląsku Opolskim
- Polonez – taniec polski
- Kroszonkarstwo opolskie
- Wycinankarstwo kurpiowskie z Puszczy Zielonej
- Krzyżoki w Borkach Małych
- Babski comber na Śląsku Opolskim
- Boże Ciało z tradycją układania kwiatnych dywanów w Kluczu, Olszowej, Zalesiu Śląskim i Zimnej Wódce
- Pisanie pisanek techniką batikową na Śląsku Opolskim
- Zwyczaj dunajowania w Łukowej i okolicach

- Tradycyjne święcenie pokarmów w Dąbrowie Chotomowskiej
- Wysiewanie serc i krzyży na polach w okolicach Strzelec Opolskich
- Wypiek bysków i nowych latek Kurpiów Puszczy Zielonej
- Carillonowa muzyka w Gdańsku
- Chodzenie z kozą na Kujawach
- Hafciarstwo z nadwiślańskiego Urzecza

Z dużymi miastami (Krakowem, Poznaniem) związane są pojedyncze wpisy, niektóre dotyczą także mniejszych miast (Cieszyn, Łowicz). Przeważająca liczba dotychczasowych wpisów (stan na grudzień 2020) związana jest jednak z tradycjami o charakterze wiejskim, ludowym. Stanowić to może zachętę do poszukiwania tego, co istotne dla tożsamości wspólnot miejskich, w tym zwłaszcza stolicy Polski – Warszawy, która nie ma obecnie „swojego” wpisu.

Z wpisanych na Krajową listę elementów dwa, szopkarstwo krakowskie i kultura bartnicza, zostały zgłoszone przez Polskę jako kandydatury do wpisu na jedną z list międzynarodowych ustanowionych w ramach Konwencji – Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Po szczegółowej ocenie i pozytywnej rekomendacji dokonanej przez Zespół Ewaluacyjny UNESCO oraz potwierdzającej tę rekomendację decyzji Międzyrządowego Komitetu – zostały wpisane na tę listę: szopkarstwo krakowskie w roku 2018 roku i kultura bartnicza – wpis międzynarodowy wspólny z Białorusią – w 2020.

Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości a niematerialne dziedzictwo miast na świecie

Na poziomie międzynarodowym istnieją trzy listy, które w założeniu stanowią pomoc w działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa niematerialnego. Są to wspomniana już Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, ogłoszona po raz pierwszy w listopadzie 2008 roku, Lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony oraz Rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Choć jednak formalnie funkcjonują trzy listy, to przede wszystkim Lista reprezentatywna jest tą, która przyciąga uwagę państw i mediów. „Každy chce znaleźć się na tej liście!”⁸. Lista staje się bowiem miernikiem pozycji państwa, któremu udało się dokonać wpisu, namacalnym dowodem potęgi jego kultury, podnoszącym jego widzialność i prestiż, elementem *soft power* na forum międzynarodowym⁹.

⁸ E. Romankova-Kuminkova, *Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego – początek czy koniec zrównoważonego rozwoju?*, (w:) H. Schreiber (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin. 10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017, s. 376–397.

⁹ H. Schreiber, *Intangible Cultural Heritage and Soft Power – Exploring the Relationship*, „International Journal of Intangible Heritage” 2017, t. 12, s. 43–57.

Wspomniane przed chwilą postrzeganie Listy reprezentatywnej jako narzędzia międzynarodowej polityki kulturalnej sprawia, że państwa wykazują tendencję do zgłaszania wniosków o wpisy mające charakter ogólnonarodowy¹⁰. W ten zatem sposób pojawiają się wpisy, w których pojęcie „wspólnoty” ulega reinterpretacji: „wspólnotą”, która w założeniach twórców Konwencji miała odnosić się do spójnej społecznie grupy zamieszkującej określone terytorium, staje się naród rozumiany jako grupa tworząca państwo narodowe. Tak jest w przypadku wpisu dotyczącego kultury kawy tureckiej (2013), francuskiej sztuki biesiadowania (2010), indyjskiej jogi (2016), chińskiej kaligrafii (2009) czy kultury browarniczej w Belgii (2016).

Sama kwestia utworzenia listy w ramach Konwencji z 2003 roku budziła liczne spory. Przeciwnicy tej koncepcji wskazywali na jej nieuniknione konsekwencje w postaci hierarchizacji i powstawania podziałów¹¹. Tych problemów trudno jednak uniknąć przy tworzeniu każdego inwentarza – nawet powstałe w wyniku implementacji Konwencji listy narodowe (pełniące funkcję narodowych inwentarzy), noszą piętno prestiżowej selekcji opartej na rygorystycznych procedurach, w ramach których dokonuje się oceny formalnej i merytorycznej zasadności wpisania danego elementu¹².

Ponadto obecność zjawiska na Liście reprezentatywnej oczywiście nie zapewnia jego ochrony, a czasami wręcz może narazić wpisany element dziedzictwa na niebezpieczeństwo, gdyż stanowi przełom w jego dotychczasowym funkcjonowaniu. Zmienia się bowiem zarówno jego postrzeganie przez depozytariuszy, jak i przez środowisko lokalne, krajowe i wreszcie międzynarodowe¹³. Wpis na listę potrafi nawet stać się kością niezgody i konfliktów międzypaństwowych¹⁴.

Wśród najważniejszych zagrożeń dla dziedzictwa niematerialnego związanych z funkcjonowaniem Listy wskazuje się także zanik pierwotnych funkcji i znaczeń wpisanego elementu. Łączy się on głównie z jego komercjalizacją, wynikającą ze zwiększonego zainteresowania instytucji zewnętrznych wobec społeczności depozytariuszy, przede wszystkim branży turystycznej, oraz całkowicie zrozumiałej chęci zarobku przejawianej przez depozytariuszy dostrzegających możliwość poprawy własnych standardów życia¹⁵.

Ryzyka związane z działaniem Listy dotyczą także niematerialnego dziedzictwa kulturowego praktykowanego w miastach na całym świecie.

¹⁰ C. Duvelle, *A Decade of Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: Challenges and Perspectives*, „Ethnologies” 2014, t. 36, nr 1-2, s. 27-46.

¹¹ V. Hafstein, *Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation*, (w:) L. Smith L, N. Akagawa (red.), *Intangible Heritage (Key Issues in Cultural Heritage)*, Routledge, London and New York, 2009.

¹² Por. V. Hafstein, op. cit., s. 93.

¹³ E. Romankova-Kuminkova, op. cit.

¹⁴ An Deming, *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: globalna kampania i jej realizacja w Chinach*, (w:) H. Schreiber (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin*. op. cit. 10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017, s. 52-69.

¹⁵ A. Skounti, *The Intangible Cultural Heritage System: Many Challenges, Few Proposals*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, t. 3.

Na Liście reprezentatywnej znajdują się obecnie 492 wpisy ze 128 państw. Wpisy odnoszące się do niematerialnego dziedzictwa europejskich przestrzeni miejskich (*urban areas*) obejmują następujące obszary praktyk kulturowych:

- tradycje karnawałowe i pochody, jak m.in.: karnawał w Binche (Belgia, wpis w 2008 roku), wspólny wpis francusko-belgijski pochodów olbrzymów i smoków (Francja i Belgia, wpis w 2008), Święta Busó w Mohács (Węgry, wpis w 2009), taneczny pochód w Echternach (Luksemburg, wpis w 2010), Pochód Królów w południowo-wschodnich Czechach (Czechy, wpis w 2011), święto ognia w Walencji (Hiszpania, wpis w 2016), karnawał w Bazylei, (Szwajcaria, wpis w 2017);

1. Karnawał w Binche. Fot. Marie-Claire, CC BY 3.0, via Wikimedia Commons.

- praktyki związane z tradycyjnymi umiejętnościami rzemieślniczymi, jak np. tradycyjne lutnictwo w Cremonie (Włochy, wpis w 2012), czy małomiasteczkowe tradycje rzemiosła piernikarskiego z północnej Chorwacji (Chorwacja, wpis w 2010);
- tradycje związane z kulinariami, jak np. sztuka neapolitańskiego „pizzaiuolo” (Włochy, wpis w 2017);
- tradycje o podłożu religijnym: procesje z obeliskami (Włochy, wpis w 2013), obchody święta czterdziestu męczenników w Sztip (Macedonia Północna, wpis w 2013), przedstawienie pasyjne w Škofja Loka (Słowenia, wpis w 2016), celestyńskie święto przebaczenia (Włochy, wpis w 2019), procesje w Wielkim Tygodniu w Mendrisio (Szwajcaria, wpis w 2019);

- tradycyjne, oddolne metody zarządzania wspólnymi dobrami czy rozwiązywania sporów o takie zasoby: trybunały wodne na śródziemnomorskim wybrzeżu Hiszpanii: Rada Mędrców z Murcji, czy Trybunał Wodny z Walencji (Hiszpania, wpis w 2009);
- zwyczaje związane z historycznymi instytucjami społecznymi, które odcisnęły znaczące piętno na charakterze miasta, jak turniej rycerski w Sinj - Sinjska Alka (Chorwacja, wpis w 2010), czy związana z cesarskim dworem Habsburgów Hiszpańska Szkoła Jazdy Konnej w Wiedniu (Austria, wpis w 2015)¹⁶.

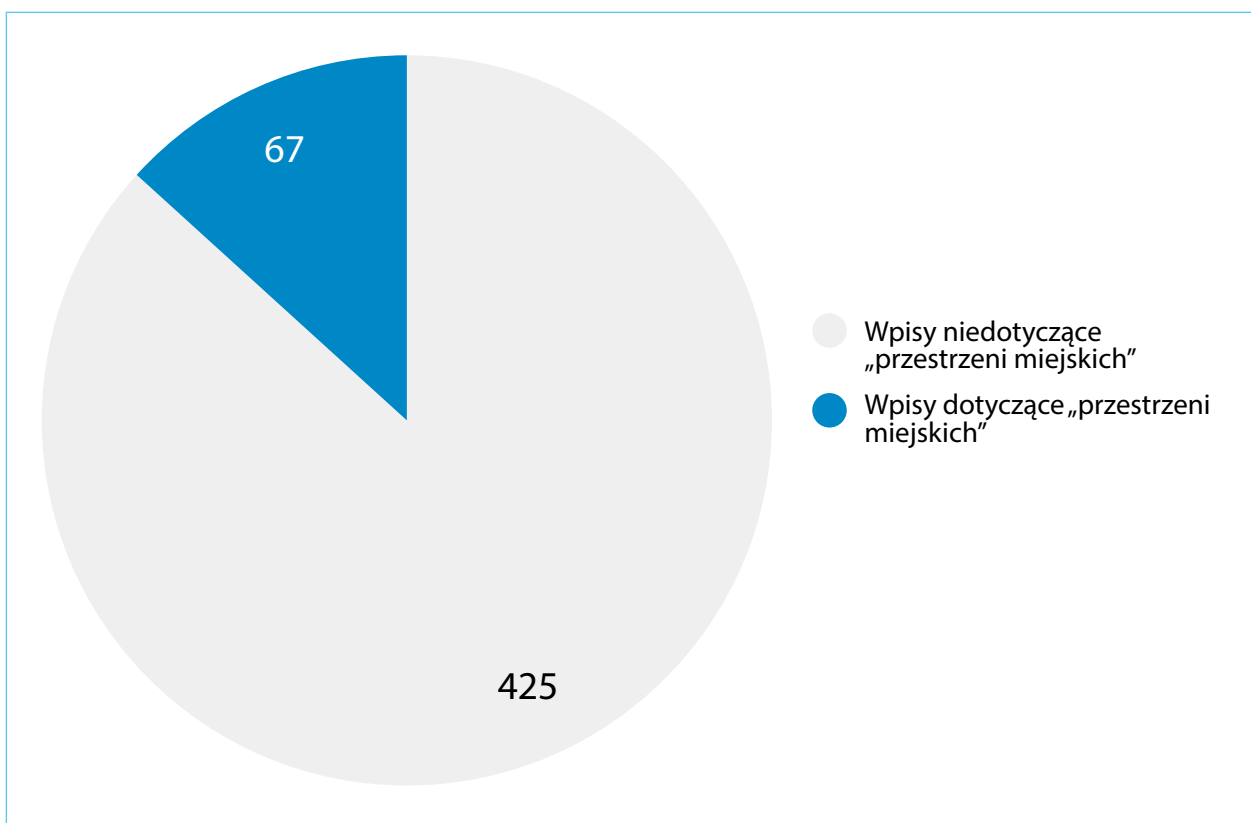
2. Sinjska Alka. Fot. PjL, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons.

Analiza wpisów na Listę reprezentatywną UNESCO dziedzictwa niematerialnego związanego z miastami wskazuje, że tę kategorię – niematerialnego dziedzictwa miast – zdominowały kraje europejskie, na czele z Belgią, Francją i Hiszpanią.

Wspólnoty, grupy i jednostki – depozytariusze, a zarazem praktycy dziedzictwa niematerialnego są najważniejsi

Dzięki pojawieniu się w Konwencji definicji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w której centrum stoi odniesienie do wspólnot, grup i jednostek, powstał nowy sposób rozumienia tego, czym w ogóle jest i może być dziedzictwo, delegitymizujący w tym

¹⁶ Więcej informacji szczegółowo przedstawiających ww. elementy dziedzictwa niematerialnego można znaleźć na stronie: www.unesco.pl.

3. „Przestrzeń miejska” a wpisy na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO (na której w grudniu 2020 roku znajdowały się 492 elementy). 67 wpisów zostało zakwalifikowanych przez UNESCO jako dotyczące „przestrzeni miejskich” (*urban areas*).

Za: <https://ich.unesco.org/en/dive&display=biome#tabs>, dostęp z 30 grudnia 2020 roku. Oprac. J. Krzesicka.

obszarze wyłączność dyskursu eksperckiego **na rzecz dyskursu włączającego samych depozytariuszy dziedzictwa: wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach jednostki**, (por. art. 15 Konwencji 2003, Schreiber 2017). To one pojawiają się po raz pierwszy w Konwencji z 2003 roku jako podstawowe „nośniki” dziedzictwa kulturowego, których opinia na żadnym z poziomów (czy to lokalnym, krajowym, czy międzynarodowym) nie może zostać zignorowana¹⁷.

We wszystkich aktach prawa międzynarodowego odnoszących się do szeroko rozumianej kultury i dziedzictwa, przyjmowanych po 2003 roku na forum UNESCO czy też Rady Europy, wyraźnie widać nowy, oddolny, społeczny sposób myślenia o dziedzictwie: zarówno w zakresie jego tworzenia, jak i zachowania jego żywotności, ochrony i podejmowania dotyczących go decyzji. Dwie najważniejsze przyjęte po 2003 roku konwencje międzynarodowe dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego to Konwencja UNESCO z 2005 roku w sprawie ochrony i promowania różnorodności form

¹⁷ Za: H. Schreiber, *ICH and soft power...*, op. cit. Oczywiście nawet tak istotna zmiana języka aktów prawa międzynarodowego nie skutkuje wcale od razu zmianą praktyki państw, w tym mechanizmów implementacyjnych. Przykładem takiej próby utrzymania „państwocentryzmu” może być rozciągnięcie pojęcia „wspólnoty” w Konwencji z 2003 roku na wspólnotę narodową, umożliwiające dokonywanie wpisów na Listę reprezentatywną nie tyle i nie tylko wspólnot lokalnych, regionalnych, ile – ogólnopaństwowych.

¹⁸ Dz.U. z 2007 r., nr 215, poz. 1585.

wyrazu kulturowego¹⁸ i Konwencja Rady Europy z 2005 roku o znaczeniu dziedzictwa dla społeczeństwa (tzw. Konwencja z Faro)¹⁹. Obie podkreślają znaczenie partycypacji społecznej jako kluczowej dla zachowania dziedzictwa kulturowego. Konwencja z Faro wprowadza wręcz w art. 2b) **pojęcie *heritage communities*, czyli „wspólnot dziedzictwa” „składających się z ludzi ceniących określone aspekty dziedzictwa kulturowego, które chcą podtrzymać i przekazać przyszłym pokoleniom w ramach działań publicznych”²⁰.**

Oddanie głosu wspólnotom, grupom i jednostkom doprowadziło również do dostrzeżenia kolejnych grup istotnych z perspektywy dziedzictwa niematerialnego i jego ochrony. Chodzi o tak zwanych biernych depozytariuszy praktyk kulturowych, czyli tych, którzy, choć sami nie realizują jakichś praktyk, czują się z nimi związani, jak np. mieszkańcy Krakowa przychodzący co roku w pierwszy czwartek grudnia pod pomnik Adama Mickiewicza, aby oglądać dzieła krakowskich szopkarzy (czynnych depozytariuszy). Jak więc wskazuje Konwencja z Faro, uznano zatem fakt, że w rzeczywistości to zwykli ludzie, którzy nie są specjalistami w zakresie jakiegoś elementu kultury, kształtują podstawy stabilności i żywotności konkretnych tradycji.

¹⁹ Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 27 X 2005.

²⁰ Tłum. B. Szmygin.

Część II

4. Identyfikacja dziedzictwa niematerialnego
5. Tożsamościowa narracja miasta i dziedzictwo niematerialne Warszawy
6. Doświadczenie zamieszkiwania w Warszawie a dziedzictwo niematerialne
7. Wnioski i dalsze tropy

4. Identyfikacja dziedzictwa niematerialnego

Konwencyjna definicja dziedzictwa niematerialnego kładzie nacisk na jego tożsamościowe znaczenie dla grupy praktykującej, ciągłość przekazu międzypokoleniowego oraz relację z jej otoczeniem i konstruowaną w przekazach przeszłością²¹. Z tego względu przy identyfikacji dziedzictwa niematerialnego dokonywanej przez ekspertów zwraca się uwagę przede wszystkim na obecność bezpośredniego i międzypokoleniowego przekazu tradycji. Oznacza to, że praktyki, umiejętności i znaczenia uznane za niematerialne dziedzictwo powinny być przekazywane między depozytariuszami w kontakcie osobistym, a techniki zdalnego przekazu informacji (obraz, pismo, fotografia, film) stanowić jedynie pomoc w tym procesie. **Jeżeli zatem jakaś tradycja czy praktyka została udokumentowana za pomocą którejś z tych technik, lecz porzucona przez praktykujących, a następnie dzięki zachowanym informacjom zrekonstruowana, to nie identyfikuje się jej jako niematerialnego dziedzictwa w znaczeniu Konwencji. Rekonstruowane praktyki oczywiście mogą mieć istotne znaczenie tożsamościowe dla rewitalizujących je grup, jednak ciągłość bezpośredniego przekazu międzypokoleniowego jest kwestią decydującą.**

Znaczący jest także społeczny kontekst tradycji czy praktyki: na przykład określony styl wykonawczy w muzyce, czy sposób ekspresji plastycznej, może mieć znaczenie tożsamościowe dla pewnej grupy w określonym czasie, ale jednocześnie być kwestią mody i ulegać zmianie wraz ze zmianą pokoleniową w grupie praktykującej. Równocześnie może on zostać uznany za estetycznie atrakcyjny na zewnątrz tej grupy i przejęty przez inne środowisko społeczne. W takiej sytuacji często staje się on elementem wizerunku grupy, która konkretną tradycję wytworzyła, lecz skonstruowanego przez grupę, która ją przejmuje. Mieszkaniec miasta, który mówi mieszkańcy wsi, co jest ludowe, a co nie jest, działa właśnie w oparciu o ten mechanizm. Wytworzenie zjawisk określanых jako folklor wiejski, czyli potocznie rozumiana „ludowość”, polegało na stworzeniu wizerunku wiejskiej rzeczywistości w oparciu o pewne jej elementy, wyselekcjonowane w określonym czasie i miejscu przez ludoznawców należących do zupełnie innej grupy społecznej niż zamieszkujący wieś włościanie. Folklor obejmuje praktyki i treści przekazywane bezpośrednio, wewnątrz grup i środowisk (folklor więzienny, dziecięcy itp.) i bywa często identyfikowany jako

²¹ W potocznym użyciu słowo „historia” oznacza przeszłość, natomiast metodologicznie w naukach społecznych i humanistycznych jest ona tylko jednym ze sposobów jej opowiadania. W niniejszym raporcie staramy się czynić rozróżnienie między przeszłością a historią, przede wszystkim dlatego, że dziedzictwo jest także sposobem narratywizacji przeszłości, różniącym się od historii pod wieloma względami. Por. *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014.

dziedzictwo niematerialne. Trzeba jednak przy takiej identyfikacji mieć na względzie zarówno kontekst pochodzenia danej praktyki, jak i jej kontekst wykonawczy. **Zjawisko folkloryzacji oznacza oderwanie praktykowania folkloru od jego pierwotnego kontekstu.** Ma ono dużą wagę z perspektywy niematerialnego dziedzictwa, ponieważ zmienia tożsamościowe znaczenie tradycji czy praktyki: **staje się ona spektaklem**, a jej funkcja w relacji z otoczeniem, przede wszystkim otoczeniem społecznym i przeszłością grupy ulega zmianie. **Folkloryzacja jest nieodłącznym elementem procesów modernizacyjnych** i związanych z nimi zmian społecznych. W kontekście zjawisk opisanych metaforą „supermarketu kultury”²², czyli późnonowoczesnych polityk tożsamości łączących się z urynkowaniem kultury, folkloryzacja **stała się wszechobecnym zjawiskiem.** Jej tożsamościowe znaczenie w kontekście dziedzictwa niematerialnego staje się jednym z kluczowych zagadnień przy jego identyfikacji. W tym wypadku bardzo istotny jest adresat sfolkloryzowanego przekazu: **praktyką dziedzictwa niematerialnego nie będzie tożsamość grupy wyrażana w postaci suweniru, czyli obiektu przeznaczonego dla turysty. Nie będzie nią też spektakl adresowany wyłącznie do publiczności pozostającej na zewnątrz praktykującej tradycję grupy, jak to jest w wypadku zdecydowanej większości festiwali oraz inscenizowanych obrzędów, czy pokazów umiejętności rzemieślniczych.**

Kontekst praktykowania tradycji ma istotne znaczenie w wypadku takich elementów dziedzictwa niematerialnego, jak język. Zanikające języki stają się współcześnie przedmiotem praktyk dokumentacyjnych, których zadaniem jest uchwycenie ich leksyki, gramatyki czy zasad składni. Jednak język niepraktykowany przestaje być dziedzictwem niematerialnym, dlatego istotne znaczenie mają działania skłaniające do używania języka. Współcześnie jednak użycie języków lokalnych, a także gwar czy dialektów, ogranicza się w zasadzie wyłącznie do zrytualizowanej sfery konkursów czy folklorystycznych festynów – taki język, który wyszedł z codziennego użycia staje się „kostiumem”, a nie elementem żywej kultury posługującej się nim grupy. Wypowiedzi gwarowe, oraz gwarowe stylizacje, które wchodzą do literatury, muzyki, czy teatru nie są dziedzictwem niematerialnym grupy posługującej się gwara, lecz tej, która wytworzyła dane dzieło literackie, muzyczne, czy teatralne. Stąd **ochrona niematerialnego dziedzictwa w formie języka to przede wszystkim stwarzanie warunków do praktykowania go w życiu codziennym.** Współcześnie oznacza to wprowadzenie go do sformalizowanej edukacji w regionie użytkowania i tworzenie różnych przekazów medialnych z jego użyciem, a nie redukowanie do sfery folklorystycznego spektaklu.

²² G. Matthews, *Supermarket kultury*, PIW, Warszawa 2005.

5. Tożsamościowa narracja miasta i dziedzictwo niematerialne Warszawy

Ważną częścią tożsamościowej narracji miasta jest jego przeszłość, przede wszystkim w formie pamięci i dziedzictwa, a nie naukowej historii. Dziedzictwo umożliwia bowiem aktualizację przeszłości i jej wykorzystanie w społecznym tworzeniu teraźniejszości²³. W Warszawie związek niematerialnego dziedzictwa z pamięcią społeczną uwidacznia się przede wszystkim w sferze praktyk aktualizujących przeszłość II wojny światowej oraz powojennej odbudowy. **W tożsamościową narrację Warszawy wpisana jest figura miasta-feniksa odradzającego się z popiołów oraz druga, bezpośrednio z nią związana, miasta-bohaterskiej ofiary. Wobec nieciągłości materialnego dziedzictwa miasta praktyki niematerialne konstruujące ciągłość pamięci nabierają szczególnego znaczenia.** Praktyki upamiętniające wojenną przeszłość miasta i konstruujące ją jako dziedzictwo niematerialne ogniskują się wokół Powstania Warszawskiego (1944) oraz zagłady żydowskich mieszkańców miasta. Generalnie praktyki o cyklicznym charakterze, np. doroczne, mają społecznie większą skuteczność przekazywania treści pamięciowych i potencjalnie większą trwałość w czasie, więc także warszawskie praktyki dziedzictwa niematerialnego związane z pamięcią II wojny światowej przyjęły taki charakter. Rocznice konkretnych wydarzeń stają się więc zbiorczym, jednorazowym upamiętnieniem wydarzeń mających charakter procesów, takich jak uliczne rozstrzelania ludności cywilnej Warszawy przez niemieckie władze okupacyjne, czy systematyczny, wieloetapowy proces społecznego wykluczania oraz fizycznej eksterminacji Żydów. W obu wypadkach rocznicami stanowiącymi okazję do upamiętnień są daty wybuchu powstań zbrojnych.

Ta cała nowoczesność Muranowa odradzała się z popiołu. To był element świadomości i dziedzictwa martyrologii. Jak Feniks. Apokalipsa otwierała się tu na nowe życie. Ciągłość materialna została przerwana, ale wydarzyła się jakaś tajemnica. Ta materialność istnieje pod ziemią.

— Prof. dr hab. Jacek Leociak
Instytut Badań Literackich PAN,
Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN

²³ Por. B. Kirshenblatt-Gimblett, *Intangible Heritage as Metacultural Production*, „Museum International” 2004, t. 56, nr 1-2, s. 52-64.

Praktyki dziedzictwa niematerialnego związane z pamięcią Powstania Warszawskiego

Ze względu na związek Powstania Warszawskiego z rządem londyńskim i Armią Krajową (AK) przez cztery dziesięciolecia po II wojnie światowej kultywowanie pamięci o tym wydarzeniu miało charakter działań oddolnych, związanych ze środowiskiem byłych powstańców, ich rodzin i przyjaciół oraz niektórych drużyn i hufców Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP, po oficjalnym przywróceniu tej organizacji do działania w 1956 roku). Praktyki oparte przede wszystkim na ustnym przekazie narracji o wydarzeniach miały coroczną kulminację w spotkaniu 1 sierpnia o 17.00 na cmentarzu komunalnym (dawniej wojskowym) na Powązkach, przy pomniku Gloria Victis (odsłoniętym w 1946 roku). Na upowszechnienie zainteresowania Powstaniem Warszawskim i jego dziejami, zwłaszcza wśród ówczesnych „nowych” warszawiaków, miały wpływ nieliczne, ale jednak masowe, wydawnictwa prasowe i książkowe, jakie ukazywały się po odwilży 1956 roku. Przede wszystkim specjalne wydanie tygodnika „Stolica” (1 sierpnia 1957, *Powstanie Warszawskie w ilustracji*) czy, jak wskazywał jeden z respondentów, „masakrycznie oceniona książka Stanisława Podlewskiego *Przemarsz przez piekło*, wydana po raz pierwszy w 1949 roku”.

Poza Cmentarzem Powązkowskim upamiętniające spotkania odbywały się też w innych miejscach, gdzie pochowano ekshumowanych z terenu walk powstańców (np. Cmentarz Tarchomiński). Tradycja w tej formie miała silne znaczenie tożsamościowe, a ze względu na ustny przekaz oraz uwarunkowania polityczne – dość ekskluzywny charakter, ograniczając się w dużej mierze do środowiska warszawskiej inteligencji, głównie tej o przedwojennym rodowodzie. Jej depozytariuszami byli przede wszystkim ci mieszkańcy miasta, którzy w Powstaniu walczyli (oraz ich rodziny), a nie ci wszyscy, którzy je przeżyli (nieuczestniczący w walkach cywile). Ponadto przedwojenni mieszkańcy miasta i ich potomkowie stanowili po II wojnie światowej mniejszość, więc w przypadku większości ludności miasta ustny przekaz pamięci o wojnie nie dotyczył Warszawy ani Powstania. W dwudziestą piątą rocznicę wybuchu Powstania (1969) w przestrzeni publicznej miasta zaistniała nowa niematerialna forma publicznego upamiętnienia, a mianowicie *Marsz Mokotowa* grany codziennie o 17.00 przez zegar na wieży Domku Gotyckiego przy Puławskiej 59.

W latach 80. praktyki pamięci Powstania, choć nadal pozbawione oficjalnej aprobaty, przekroczyły granice środowisk bezpośrednio związanych z kręgiem uczestniczącej w Powstaniu warszawskiej inteligencji, stając się dla praktykujących zarówno sposobem okazania niezgody na PRL-owską wersję wojennej przeszłości, jak i na rzeczywistość polityczną PRL. To poszerzenie kręgu praktykujących tradycję wiązało się też z pojawieniem nowych, oficjalnie zaaprobowanych miejsc upamiętnienia, czyli pomnika Małego Powstańca (1983) oraz pomnika Powstania Warszawskiego (1989). Potransformacyjne zmiany ustrojowe doprowadziły do upowszechnienia pamięci o Powstaniu Warszawskim (owocując też dużą liczbą naukowych opracowań

historycznych²⁴), czyniąc z niego jeden z najważniejszych – jeśli nie najważniejszy – element polskiej narracji o II wojnie światowej. W interesującym nas tutaj wymiarze dziedzictwa niematerialnego doprowadziło to z jednej strony do upolitycznienia praktyk niematerialnych, takich jak spotkania na Powązkach 1 sierpnia czy zbiorowe śpiewanie piosenek z Powstania Warszawskiego w miejscach publicznych Warszawy, które stało się możliwe po 1989 roku, a z drugiej do pojawienia się treści i symboli związanych z Powstaniem w kulturze masowej, co oznaczało ich komercjalizację, a czasami, z perspektywy depozytariuszy tradycji – wulgaryzację. Umasowienie treści związanych z Powstaniem Warszawskim łączyło się z otwarciem Muzeum Powstania Warszawskiego (2004) oraz przede wszystkim tą częścią jego działalności edukacyjnej, która popularyzuje heroiczno-przygodową wersję narracji (por. oferta sklepu muzealnego).

Historia Powstania Warszawskiego nie dotyczy większości mieszkańców, ponieważ w Warszawie było i jest bardzo dużo ludności napływowej. Ciekawa w tym kontekście jest nabyta pamięć Powstania i przyjęcie takiej tożsamości.

— Grzegorz Piątek

krytyk architektury, historyk architektury Warszawy

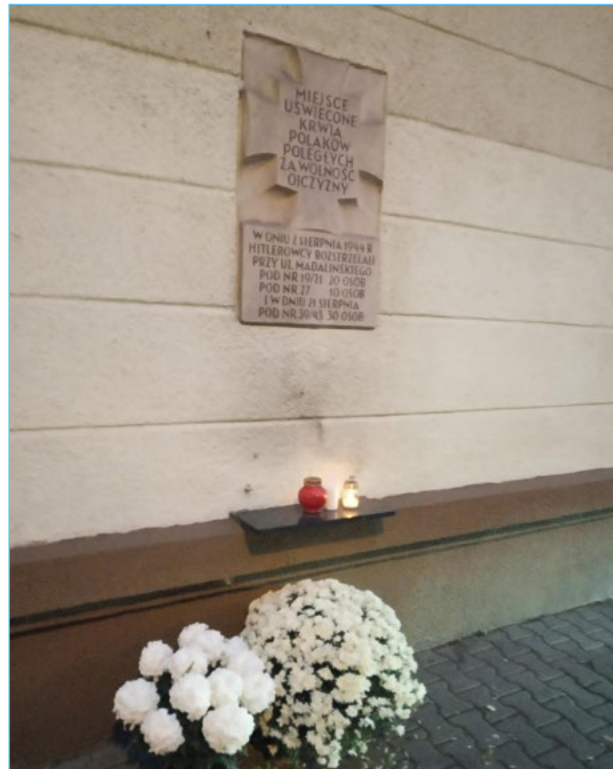
Równocześnie, od początku 1945 roku, na terenie miasta miały miejsce oddolne działania upamiętniające ofiary niemieckiej okupacji: w miejscach publicznych rozstrzelań umieszczano napisy węglem lub farbą na ścianach lub chodnikach, stawiano krzyże i wieszano tablice z informacją o dacie wydarzenia, często z nazwiskami ofiar. **Od 1950 roku władze miasta zaczęły oznaczać te miejsca tablicami z piaskowca, wykonywanymi w kilku wariantach według projektu Karola Tchorka.** Tablice upamiętniały przede wszystkim cywilne ofiary wojny i okupacji, w zdecydowanej większości dotycząc rozstrzelań z czasu Powstania Warszawskiego oraz tych dokonywanych w poprzedzającym je okresie jesieni i zimy 1943-44 z inicjatywy dowódcy SS (*Die Schutzstaffel der NSDAP*; elitarna organizacja paramilitarna niemieckiej partii nazistowskiej) i policji na dystrykt warszawski, Franza Kutschery. Część istniejących do dzisiaj tablic (z przeszło czterystu zachowało się około stu dziewięćdziesięciu) to miejsca oddolnych praktyk związanych z kultywowaniem pamięci Powstania Warszawskiego: 1 sierpnia (ale też przy innych okazjach)

²⁴ Por. przekrojowe opracowania: N. Davies, *Powstanie '44*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2006; K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2006; J. M. Ciechanowski, *Powstanie Warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*, Bellona, Pułtusk-Warszawa 2009.

okoliczni mieszkańcy palą pod nimi znicze i składają kwiaty. Istnieją też w Warszawie miejsca, jak Dom Spółdzielni Inżynierów Kolejowych przy ul. Wawelskiej 62 róg Pługa, kamienica Mianowskiego 15 oraz kamienica Spółdzielni Pracowników Kolei Żelaznych przy ul. Wawelskiej 60 róg Uniwersyteckiej 1, tworzące wspólnie kwartał Wawelska–Uniwersytecka–Mianowskiego–Pługa, które zapisały się w historii Powstania Warszawskiego jako osamotniony bastion „Reduta Wawelska”. Obecnie działa tam zwarta społeczność, która spotyka się w rocznicę tego wydarzenia (te praktyki mają charakter całkowicie oddolny).

Studium przypadku: praktyki pamięci na Mokotowie

W trakcie badania obserwacja praktyk pamięci koncentrowała się na terenie Mokotowa. W dzielnicy tej znajduje się ponad 140 tablic i miejsc pamięci poświęconych ofiarom II wojny światowej, w szczególności Powstania Warszawskiego. Miejsca pamięci są formalnie pod opieką Urzędu Dzielnicy Mokotów m.st. Warszawy, choć ważną rolę odgrywają też prywatni właściciele posesji lub obiektów, a także zarządcy terenu (np. Zarząd Zieleni). Jednocześnie część miejsc (przede wszystkim tablice według projektu Tchorka) ma lub miało przydzielonych społecznych opiekunów, o których informują małe mosiężne tabliczki (np. szkoły czy zakłady pracy).

4. Tablica według projektu Karola Tchorka przy ul. Madalińskiego 39/43 w okresie Wielkanocy 2020 oraz 1 listopada 2020 Fot. A. Czyżewska.

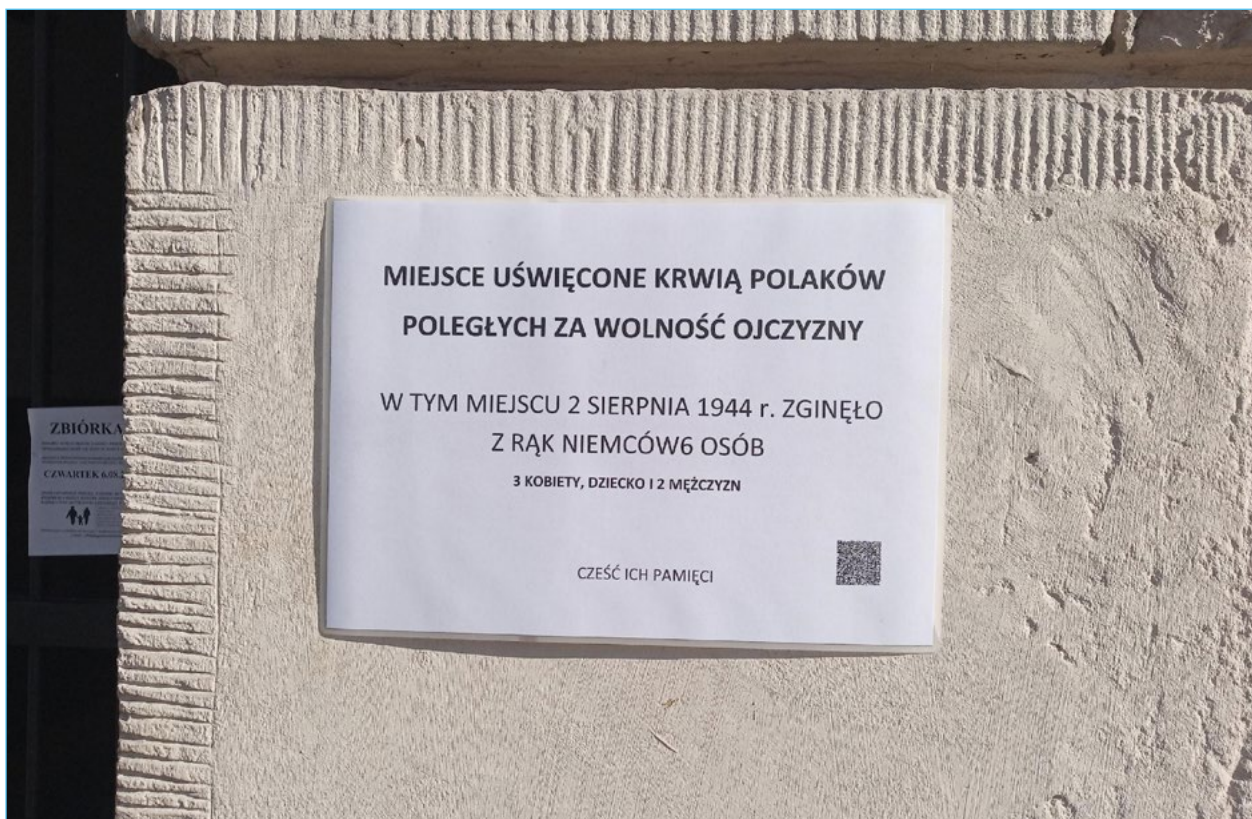
5. Tablice z ulicy Rakowieckiej 61. Widoczne pozostałości po kartkach z napisem zasłaniającym napis „hitlerowcy”. Według informatorów na kartkach był napis „Niemcy”. Fot. A. Czyżewska.

6. Świeca postawiona pod jedną z mokotowskich tablic przez kibiców Klubu Legia w dniu 1 sierpnia 2020. Fot. A. Czyżewska.

W trakcie prowadzonych obserwacji zauważono, że znicze palą się nie tylko w rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego (co ciekawe, świece i kwiaty można znaleźć wtedy tylko przy tablicach upamiętniających Powstanie), ale także przy innych okazjach, m.in. 1 listopada czy też w okresie Wielkanocy. O ile przy niektórych tablicach pojedyncze świece pojawiają się sporadycznie, o tyle na terenie dzielnicy są też takie (np. tablica Tchorka przy ul. Olesińskiej), przy których zapalone świece stoją niemal cały czas.

Najwięcej palących się świec pojawiło się przy tablicach i miejscach pamięci w dniu 1 sierpnia. Obok niewielkich wieńców z żółto-czerwonymi barwami miasta (przekazanymi przez władze miasta) i zniczy ustawionych przez Kancelarię Prezesa Rady Ministrów stały dziesiątki świec przyniesionych przez mieszkańców. W dwóch kluczowych miejscach, tj. w parku Morskie Oko i w parku Dreszera, gdzie odbywały się uroczyste obchody z udziałem władz dzielnicy, mieszkańcy przynosili najczęściej świec i kwiatów. Przez cały dzień przychodzili tam ludzie (także przyjeżdżając z innych części miasta), żeby zostawić znicze, a także robić zdjęcia. Warto odnotować, że niektóre lampiony ustawione przez Kancelarię Premiera (duże, z charakterystyczną naklejką) były używane do listopada, ponieważ ktoś wymieniał w nich wkłady.

7. Kartka zawieszona przy ul. Rakowieckiej 5 w dniu 1 sierpnia 2020. Fot. A. Czyżewska.

Interesująca sytuacja miała miejsce 1 listopada 2020 roku, kiedy rząd uniemożliwił odwiedzanie cmentarzy. W związku z tym mieszkańcy stolicy w geście solidarności z producentami i sprzedawcami okolicznościowych akcesoriów masowo kupowali znicze i chryzantemy w doniczkach, które następnie stawiali m.in. przy miejscach pamięci. Na terenie Mokotowa niemal przy każdej tablicy stały świece i kwiaty.

Liczba miejsc pamięci na terenie dzielnicy nie jest stała. Każdego roku pojawia się kilka nowych tablic. Jeden z projektów w budżecie obywatelskim w 2018 roku dotyczył upamiętnienia reduty sieleckiej przy ulicy Chełmskiej. Z inicjatywą wyszedł były powstaniec, który przekazał sprawę działaczkom lokalnym. To one przygotowały

wniosek do budżetu obywatelskiego i figurowały jako jego autorki²⁵. Niemniej osobą, która zabiegała o to upamiętnienie, był członek zgrupowania AK walczącego na reducie. Z podobną inicjatywą – tym razem chodziło o upamiętnienie mieszkańców Siekierok, którzy zginęli w czasie II wojny światowej – wyszła jedna z mieszkanki tego osiedla. Także ta propozycja została zrealizowana.

8. Pomnik Pamięci Żołnierzy AK Powstańców Mokotowa pomordowanych przez hitlerowców już po kapitulacji 27 września 1944 w parku Morskie Oko (ul. Dworkowa). Zdjęcie wykonane 1 listopada 2020. Fot. A. Czyżewska.

Pojawiają się także inicjatywy oddolne o efemerycznym charakterze. Ich przykładem może być kartka, którą ktoś zawiesza 1 sierpnia na jednym z budynków przy ulicy Rakowieckiej, z napisem: „Miejsce uświęcone krwią Polaków poległych za wolność ojczyzny. W tym miejscu 2 sierpnia 1944 r. zginęło z rąk Niemców 6 osób. 3 kobiety, dziecko i 2 mężczyzn. Cześć ich pamięci”. Prawdopodobnie kartkę wiesza ktoś, kto stracił wówczas w tym miejscu jakichś członków rodziny. Na niektórych tablicach według projektu Tchorka (np. przy ulicy św. Andrzeja Boboli) ktoś zakleja napis „hitlerowcy” kartką z napisem „Niemcy”. Kartki te są usuwane przez osoby zajmujące się konserwacją miejsc pamięci.

²⁵ <https://bo.um.warszawa.pl/projekt/15018>, dostęp z 17 stycznia 2021 r.

9. Kwiaty złożone przez urzędników, w imieniu Prezydenta Miasta oraz władz Dzielnicy Mokotów, pod Domkiem Gotyckim w dniu 1 sierpnia 2020. Fot. A. Czyżewska.

Praktyki dziedzictwa niematerialnego związane z pamięcią Zagłady Żydów

Mimo że pierwsze upamiętnienie bojowników z byłego getta warszawskiego odsłonięto w kwietniu 1946 roku, a od 1948 roku wznosił się obok niego monumentalny pomnik Bohaterów Getta, oddolnych praktyk pamięci na terenie Muranowa praktycznie nie było. Wynikało to ze splotu wielu różnych czynników natury demograficznej, politycznej i psychologicznej, które doczekały się już dość obszernej analizy naukowej w obrębie kilku dyscyplin²⁶. Oddolne praktyki związane z dziedzictwem żydowskim i pamięcią Zagłady pojawiają się pod koniec lat 70. w środowisku warszawskiej inteligencji, w zdecydowanej większości bez korzeni żydowskich lub odkrywającej te korzenie

²⁶ Ogólnie o fenomenie żydowskiego dziedzictwa w Europie: R. Gruber, *Odrodzenie kultury żydowskiej w Europie, Pogranicze, Sejny* 2004; o pamięci Zagłady: M.C. Steinlauf, *Pamięć nieprzyswojona*, Cyklady, Warszawa 2001; o Muranowie ostatnio: *Tu Muranów. Dzielnica ponad gruzami*, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa 2020; ponadto o pamięci Zagłady w kontekście Warszawy i Polski: M. Bilewicz, M. Lewicka, A. Wójcik, *Living on the Ashes: Collective Representations of Polish-Jewish History among People Living in the Former Warsaw Ghetto Area*, „Cities” 2010, t. 27, nr 4, s. 195-203; E. Klekot, *Memory and Oblivion in the Cityscape: Commemorations in the Warsaw districts of Muranów and Mirów*, „Ethnologia Europaea” 2015, t. 45, nr 1, s. 58-79; J. Nowak, S. Kaprański, D. Niedźwiedzki, *On the Banality of Forgetting. Tracing the Memory of Jewish Culture in Poland*, Peter Lang, Berlin 2018; A. Orla-Bukowska, *New Threads in an Old Loom: National Memory and Social Identity in Postwar and Post-Communist Poland*, (w:) R.N. Lebow, W. Kansteiner, C. Fogu (red.), *The Politics of Memory in Postwar Europe*, Duke University Press, Durham & London 2006, s. 177-209.

(np. Tydzień Kultury Żydowskiej organizowany przez Klub Inteligencji Katolickiej). Łączy się to niewątpliwie z pojawieniem się publikacji fundamentalnych z perspektywy obecności tematu zagłady warszawskiego getta w dyskursie polskiej kultury powojennej: *Rozmów z katem*, Kazimierza Moczarskiego (1977) oraz *Zdążyć przed panem Bogiem* Hanny Krall (1977). W 1983 roku, w czterdziestą rocznicę wybuchu powstania w getcie, odbył się oddolnie zainicjowany marsz na Umschlagplatz. Równocześnie katolickie pismo „Znak” wydało podwójny numer poświęcony tematyce żydowskiej (luty-marzec 1983), a oddolnie zorganizowana grupa zaczęła porządkować warszawski cmentarz żydowski. Jak wspomina jedna z uczestniczek wydarzeń, w latach osiemdziesiątych, w każdą rocznicę wybuchu Powstania w getcie ksiądz Jan Zieja odprawiał w kościele na Żytnej nabożeństwa w intencji poległych i pomordowanych Żydów. Tradycją podczas tych nabożeństw było nie tylko przypominanie w kazaniu historii Powstania, ale też odczytywanie psalmów po polsku i po hebrajsku.

10. To jest żonkil. Napisane jest tu Muranów. I Muranów w Jidysz. To upamiętnienie Powstania w getcie. Jestem z tej dzielnicy i utożsamiam się z jej historią. To było ważne wydarzenie i kompletnie zmieniło jej kształt. I wpłynęło na dalsze jej losy.

— Mieszkaniec Warszawy

Praktykowanie żydowskiego dziedzictwa przez osoby nie związane rodzinnie ze społecznością żydowską nie jest w Europie wyłącznie polskim, czy warszawskim fenomenem. Od początku XXI wieku na terenie Muranowa oraz w innych częściach Warszawy mają miejsce w większości oddolne inicjatywy upamiętniania (podejmowane przez artystów i organizacje pozarządowe, finansowane częściowo ze środków miejskich). Ich inicjatorem i koordynatorem jest też Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, które w latach 1995-2005 działało jako pozarządowa inicjatywa społeczna.

Niematerialne, oddolne praktyki dziedzictwa związane z pamięcią o warszawskich Żydach to przede wszystkim spacerowanie śladami materialnych pozostałości tego dziedzictwa oraz upamiętnień przeszłości wojennej. Są one podejmowane zarówno w grupach organizowanych przez przewodników (indywidualnie, z inicjatyw różnych organizacji pozarządowych czy Muzeum POLIN), jak i bez nich, a odniesienie stanowią materiały dostępne w internecie lub publikacje książkowe²⁷; uczestniczą w nich mieszkańcy różnych dzielnic miasta. Natomiast z perspektywy mieszkańców dzielnic o żydowskiej przeszłości, zwłaszcza Muranowa, spacerowanie stanowią element stylu życia, bo **spacerowanie po własnym osiedlu jest uważane za „warszawskie”**. Spacerowanie rozumiane jako praktykowanie dziedzictwa niematerialnego jest związane z budowaniem specyficznych więzi fizycznych z otoczeniem: oznacza poruszanie się w sposób, który w antropologii określa się jako „krok turysty”²⁸. Łączy się on z jednej strony z uważną, wielozmysłową obserwacją otoczenia, a z drugiej z chęcią poszerzania wiedzy na temat zauważonych rzeczy i zjawisk. W kontekście warszawskiej tożsamości, której niezwykle ważnym składnikiem jest osiedlowość doświadczenia zamieszkiwania w mieście, takie spacerowanie wydają się potencjalnie jedną z praktyk niematerialnego dziedzictwa²⁹. Jednak w wypadku terenów dawnego getta zjawisko to, podobnie jak zainteresowanie żydowską, a także powojenną przeszłością własnego osiedla wydaje się dotyczyć przede wszystkim mieszkańców, którzy sprowadzili się po roku 2000.

Wszyscy mamy korzenie przybyszów, niezależnie od tego, w którym pokoleniu. Warszawa asymilowała zawsze tych przybyszów.

— Jerzy Majewski
varsavianista

Praktyki dziedzictwa niematerialnego związane z pamięcią o powojennej odbudowie

O ile w odniesieniu do dwóch poprzednich sfer pamięci tworzących narrację tożsamościową Warszawy cykliczność rocznicowych obchodów (1 sierpnia; akcja „Żonkile” w rocznicę wybuchu Powstania w getcie, animowana przez Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN) ułatwia rytualizację praktyk, to proces odbudowy miasta po II wojnie światowej nie wygenerował konkretnej daty, która byłaby okazją

²⁷ Por. np. przewodniki autorstwa Jana Jagielskiego, a także B. Engelking, J. Leociak, *Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Warszawa 2013.

²⁸ S. Österlund-Pötzsch, *Pedestrian Art: The Tourist Gait as Tactic and Performance*, „Ethnologia Europaea” 2010, t. 40, nr 2, s. 14–28.

²⁹ Por. *Warszawa w doświadczeniu mieszkańców. Raport z badania etnograficznego*, 2015; *Badanie tożsamości Warszawy i jej mieszkańców*, raport.

do systematycznie powtarzanych praktyk pamięci. Co więcej, pamięć o odbudowie ustępuje często narracji o przedwojennej Warszawie, konstruowanej jako nostalgiczna wizja minionej świetności miasta, której resztki odbudowa zniszczyła. Równocześnie odbudowa pojawia się przede wszystkim w kontekście warszawskich zabytków, czyli działania symbolicznie przywracającego urbanistyczną ciągłość miasta.

Oddolne praktyki pamięci odbudowy są obecne na terenie powstałych w latach 1950–65 osiedli Bielany I, II, III i IV, określanych przez mieszkańców nazwą „Piechotkowo”, od nazwiska architektów, Marii i Kazimierza Piechotków. Ich przejawem są zarówno działania upamiętniające na terenie osiedli (murale), jak i samo nazewnictwo oraz kultywowanie pamięci architektów. Żaden z architektów modernistycznych czy socrealistycznych osiedli odbudowywanej Warszawy nie stał się częścią osiedlowego folkloru w taki sposób jak Piechotkowie. Być może wynika to z faktu, że łączą oni w sobie niezwykle wartościową z perspektywy warszawskiej tożsamości figurę „dziadka w Powstaniu” (oboje byli uczestnikami Powstania) ze znacznie częściej spotykaną wśród współczesnych mieszkańców miasta urodzonych w Warszawie postacią „dziadka budowniczego Polski Ludowej”.

6. Doświadczenie zamieszkiwania w Warszawie a dziedzictwo niematerialne

Osiedlowość i jej znaczenie z perspektywy dziedzictwa niematerialnego

Istotnym składnikiem doświadczenia zamieszkiwania w Warszawie jest więź z własnym osiedlem. W deklaracjach osób urodzonych w Warszawie osiedle zamieszkiwania w dzieciństwie i młodości pełni często funkcję tożsamościowo-formacyjną, nawet jeśli dorosłe życie spędzają jako mieszkańcy innych osiedli. Związek z osiedlem łączy się ze wspomnianym wcześniej „spacerowaniem tożsamościowym”, w którym można dopatrywać się praktyki dziedzictwa niematerialnego. Cechą charakterystyczną związku budowanego z osiedlem jest oparcie go na bezpośredniej, fizycznej dostępności: osiedle to przestrzeń, którą poznaje się i użytkuje na piechotę.

To ważne, by mieć swój bar, swojego fryzjera, swój warzywniak. Bar Paragraf to jedno z miejsc w Warszawie, gdzie się dobrze czuje, jest przedłużeniem dużego pokoju, domu. Przychodzimy tu od liceum.

— Mieszkaniec Warszawy

Bazary

Częścią zamieszkiwania są też zakupy na osiedlowych targowiskach (bazarkach), z których niektóre mają już kilkupokoleniową historię (np. Wolumen, targowisko za Halą Mirowską, bazar na placu Szembeka, bazar przy Hali Banacha). Szczególne miejsce wśród warszawskich targowisk zajmuje Bazar Różyckiego, zarówno ze względu na długość istnienia (od 1882 roku) i lokalizację na Starej Pradze, czyli w dzielnicy szczególnie podatnej na egzotyzującą narrację folklorystyczną lepiej wykształconych i zamożniejszych mieszkańców lewego brzegu, jak i niebagatelną rolę w zaspokajaniu konsumpcyjnych potrzeb mieszkańców Warszawy czasów gospodarczych niedoborów PRL. Jednak Bazar Różyckiego czy rembertowskie „Ciuchy”, podobnie jak nieistniejący już, a niezwykle ważny w czasach PRL bazar na Polnej, nie pełniły funkcji osiedlowego targowiska, lecz były miejscem sprzedaży trudno dostępnych towarów, głównie importowanych i luksusowych, stwarzającym też warunki do nie zawsze legalnych, a korzystnych transakcji. **Z bazarem Różyckiego kojarzona też bywa specyficzna**

tradycja bazarowego fast foodu w postaci pyz nakładanych do słoika, które najprawdopodobniej pojawiły się po II wojnie światowej jako import „ze wschodu” (jak wskazywał w wywiadzie jeden z ekspertów, Maria Dąbrowska w 1945 roku pisała o nich, jak o novum: były gotowane w domach i sprzedawane na ulicach). Obecnie obok poddanego rewitalizacji bazaru zlokalizowane jest Muzeum Warszawskiej Pragi, będące ważnym aktorem procesów dotyczących niematerialnego dziedzictwa prawobrzeżnej Warszawy (archiwum historii mówionej, dokumentacja zakładów rzemieślniczych i programy rewitalizacyjne adresowane do rzemiosła), a także stylizowane lokale gastronomiczne, w których turyści odwiedzający Pragę mogą spróbować tę uważaną za tradycyjną potrawę.

Kuchnia warszawska jest raczej resztkowa, biedna. Nóżki to przecież gotowane nogi, czyli niespecjalnie wartościowa część zwierzęcia. Sałatka jarzynowa jest też z warzyw po gotowaniu zupy. Kuchnia warszawska ma duży ślad biedy.

— Magdalena Maślak
autorka programu edukacji kulinarnej,
Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN

Cukiernie i bary kawowe

Z osiedlowym doświadczeniem zamieszkiwania łączą się też do pewnego stopnia niematerialne praktyki dziedzictwa związane z kulinariami. Przede wszystkim chodzi o pracownie i zakłady wytwarzające rzemieślnicze wyroby cukiernicze i piekarnicze: rurki z kremem z ronda Wiatraczna (Alina Przewłocka), pączki z ulicy Górczewskiej (Zagoździński), pierniczki z ulicy Grabowskiej, pączki z różą od Bliklego, wyroby cukierni Radzikowski. Za sferę kulinarnego dziedzictwa niematerialnego można też uznać konsumpcję w barach kawowych („Paragraf”, „Bar Kawowy” przy Grubej Kaście, bar „Piotruś” przy Nowym Świecie), które przyciągają klientów w różnym wieku, złożoną z jednej strony z poszukiwaczy miejsc spoza głównego nurtu, a z drugiej nostalgicznych amatorów swojskości i niewygórowanych cen.

Bywalcy określają je jako miejsca z innej epoki, a ich atrakcyjność opiera się na przekonaniu, że są autentyczne. „Te miejsca mają swoje długie trwanie – mówią – Ale one nie są skansenem”. Zwracają uwagę, że w Warszawie nieustannie powstają i zamykają się kolejne miejsca (które mają wysokie ceny, ale też wymagają specyficznego obycia), a bary kawowe niezmiennie trwają. Zarówno ceny, jak i obowiązujące w barach normy zachowań sprawiają, że są one – zdaniem bywalców – dostępne dla wszystkich. Bywanie w nich ma więc ich zdaniem charakter egalitarny,

pozwała wyjść poza swój krąg społeczno-towarzyski, bo wśród gości spotyka się cały przekrój warszawskiego społeczeństwa. „To miejsca, w których łączą się różni ludzie, ale też każde jest takim twoim miejscem”.

Bary kawowe działają nieprzerwanie od kilkudziesięciu lat, ale ich obecny wystrój w większości pochodzi z lat 90. Początkowo były prowadzone przez Warszawską Spółdzielnię Spożywców (WSS) „Społem”, a po 1989 roku ich agentami (w ten sposób określają się osoby prowadzące bary) zostały m.in. były pracowniczki „Społem”. Niektóre lokale, np. Bar Kawowy przy Grubej Kaście, są prowadzone przez kolejne pokolenia agentów. Gdy niektórym lokalom groziło zamknięcie (np. barom kawowym Bajka czy Amatorska) w ich obronie występowali klienci. W barze Paragraf, istniejącym od lat 60. XX wieku, na prośbę agentów pragnących ściągnąć młodą klientelę dwóch stałych bywalców zaczęło organizować imprezy muzyczno-kulinarne, na które przychodziło kilkaset osób³⁰.

Te miejsca są uniwersalne. Mogą trafiać do różnych ludzi. Oprócz nas i naszych znajomych, i studentów z ASP, przychodzą tam też prawnicy z sądów w ciągu dnia, czy dziadkowie z pobliskich budynków.

— *Mieszkaniec Warszawy*

Z barami kawowymi łączy się wprowadzona na rynek w czasach PRL wuzetka, czyli czekoladowo-biszkoptowy torcik z bitą śmietaną. Można ją uznać za warszawskie dziedzictwo kulinarne ze względu na skojarzenie jej nazwy z trasą W-Z, z której otwarciem zbiegło się pojawienie ciastka w ofercie uspołecznionego cukiernictwa.

³⁰ www.facebook.com/Cafe-Bar-Paragraf-135872803129468/events/, dostęp z dnia 17 stycznia 2021 r.

Praktyki związane z krajobrazem i przyrodą

Osiedle jest przestrzenią z zasady użytkowaną i poznawaną pieszo, natomiast obszarami użytkowanymi pieszo poza jego granicami są przede wszystkim duże warszawskie parki, lasy miejskie oraz brzegi Wisły, zwłaszcza „ostatnie miejskie dzikie plaże Europy” na prawym brzegu.

Chodzenie nad Wisłę, pikniki w parku, chodzenie do parku. To robili moi dziadkowie i wydaje mi się, że to jest charakterystyczne dla Warszawy, choć w latach 80. zostało to ucięte i dziś to powraca. I miasto też zaczyna przywracać mieszkańcom Wisłę.

— Magdalena Maślak
autorka programu edukacji kulinarnej,
Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN

Interesujące z perspektywy praktyk dziedzictwa niematerialnego są działania oddolne mieszkańców różnych części miasta na rzecz zachowania ważnych dla nich elementów lokalnej przyrody – jak na przykład blokowanie dostępu do dębu, który był przeznaczony do wycinki podczas budowy linii tramwajowej w dzielnicy Białołęka (protesty mieszkańców doprowadziły do zmiany decyzji) czy niedawna historia tak zwanej Sosny Falenickiej, liczącego około 50 lat, charakterystycznie skrzywionego drzewa, nazywanego „bramą do miasta” (strona FB Falenicka Sosna), której w 2018 roku groziło wycięcie z powodu planów przebudowy pobliskiej linii kolejowej. Działania mieszkańców doprowadziły do tego, że sosna zdobyła drugie miejsce w konkursie Drzewo Roku 2020 organizowanym przez Klub Gaja, uzyskując blisko 15 tysięcy głosów.

Praktyki sportowe

Osiedlowy, czy też lokalny, wymiar ma do pewnego stopnia zaangażowanie sportowe mieszkańców, z którym wiążą się zarówno treści tożsamościowe (gra i kibicowanie w osiedlowym klubie, takim jak Hutnik Warszawa na Bielanach, Sarmata na Woli czy Gminny Klub Sportowy Targówek), jak i przekazywane międzypokoleniowo tradycje właściwe konkretnym grupom praktykujących – jak na przykład „ustawki” kolarzy: nieformalne spotkania i wspólne treningi cyklistów. Jedną z bardziej popularnych wyrusza z Ronda Babka (obecnie oficjalnie Rondo „Radosława”), przez Legionowo, Jabłonnę do tamy Dębe, gdzie – zgodnie z wyjaśnieniami jednego z rozmówców – „jest jeden z nielicznych podjazdów [na Mazowszu], na których można się ścigać”.

Inna prowadzi od niedziałającego już toru rowerowego „Nowe Dynasy” przy ulicy Podskarbińskiej do Pruszkowa, gdzie nadal funkcjonuje jedyny tor kolarski w okolicach Warszawy.

W przypadku związków z lokalnym klubem nie bez znaczenia jest budowanie wokół niego społeczności, której spójność i jednoznaczna identyfikacja wzmacniają lokalną tożsamość. Kluby tworzą własne społeczności za pomocą różnych działań. Czerpią z własnej historii oraz jej związków z dziejami i charakterem osiedla: klub Hutnik odwołuje się do powiązań z Hutą Warszawą i tradycji robotniczych; klub Sarmata do przedwojennej i powojennej historii Woli jako dzielnicy robotniczej i społeczności związanych z dużymi zakładami pracy. Kluby prowadzą akademie sportowe dla dzieci, co w założeniu także może się przekładać na silniejsze lokalne osadzenie klubu. Jak mówi jeden z rozmówców: „łatwiej się zidentyfikować z klubem, gdy gra tam zawodnik stąd – z Powiśla, z Czerniakowa. Albo w wieku 12 lat przeprowadził się, by rozwijać się w tej akademii. To dużo bardziej identyfikuje z klubem niż piłkarze kupowani i sprowadzani [...] mimo wszystko byli jakoś ukształtowani na miejscu. Poziom związania, poziom tożsamości jest inny niż w przypadku najemników. To jest fajne”. Akademie i szkoły przyciągają też na mecze rodziców i rodziny młodych zawodników. Kluby prowadzą produkcję i sprzedaż gadżetów dla kibiców (np. szaliki, koszulki, bluzy itp.; klub Hutnik ma także w asortymencie kubki, kurtki typu softshell, body dla niemowląt czy kawę „Hutnik”). Klub Hutnik prowadzi także pub pod tą samą nazwą,

11. Wnętrze sklepu dla kibiców klubu Hutnik. Fot. A. Czyżewska.

w którym podaje się m.in. piwo Hutnik. Innym warszawskim klubem sportowym, który także posiada własną markę piwa, jest nowy (działający od 2015 roku), związany ze Szmulkami, Alternatywny Klub Sportowy „Zły”.

Czemu się kibicuje? To jest forma spędzania czasu, emocji, budowania emocji i ich przeżywania. Potrzebujemy takich emocji. I łatwiej się kibicuje komuś, kogo znamy, kogo lubimy. [...] Koszula bliższa ciału.

— Mieszkaniec Warszawy

12. Szalik kibicowski klubu Hutnik Warszawa. Fot. A. Czyżewska.

W kontekście aktywności sportowej nie bez znaczenia jest forma wspólnotowej czy też wspólnej praktyki oraz budowanie wokół niej pewnej społeczności, także w wymiarze tożsamościowym. Zwracali na to uwagę wszyscy informatorzy niezależnie od uprawianej dyscypliny. Stąd ważna rola klubów jako przestrzeni społecznych, w których można realizować zarówno pasje sportowe, jak i rozwijać życie towarzyskie. Mimo że zarówno kolarstwo, jak i wioślarstwo można praktykować w pojedynkę, rozmówcy zwracali uwagę na wartość wspólnej pracy, wzajemną motywację i współodpowiedzialność. Jednocześnie podkreślali, że lubią wspólnie spędzać czas

w ten sposób (a złe relacje w klubie mogą być motywacją do jego opuszczenia). Stąd chęć organizowania wspólnych działań, które wykraczają poza aktywność sportową.

Warszawskie Towarzystwo Wioślarskie, najstarszy sportowy klub w mieście, obok stwarzania warunków do uprawiania sportu animowało też życie kulturalno-społeczne. Bezpośrednio po II wojnie światowej WTW było nie tylko klubem sportowym, ale też dla warszawskiej młodzieży, która przeżyła Powstanie Warszawskie, miejscem spotkań i alternatywą dla ZMP. „Dzięki przynależności do WTW moja mama nie musiała zapisywać się do PZPR”. WTW organizowało imprezy dla swojego środowiska. „Kiedyś one były znane w całej Warszawie. Cała Warszawa ciągnęła na śledzik u wioślarzy czy sylwester u wioślarzy na Foksal”. Odbywały się też wspólne spływy wakacyjne. W 1892 roku WTW było organizatorem wianków na Wiśle – tradycji, „którą wchłonął folklor miasta” i która utrzymywała się przez kilka dziesięcioleci, ciesząc się dużą popularnością. Miała wówczas charakter niematerialnego dziedzictwa, lecz odbywające się obecnie masowe festyny w Parku Fontann trudno już za takie dziedzictwo uznać. Dziś organizowanie życia towarzyskiego wokół klubu odzyskuje popularność, ale zdecydowanie w bardziej ograniczonej skali.

Praktyki roku obrzędowego

Podobnie jak „wianki”, elementem roku obrzędowego, choć należącym do innego, chrześcijańskiego porządku kalendarza, jest Wielkanoc, podczas której tradycyjnie w katolickich świątyniach konstruuje się Grób Pański. W Warszawie od czasów saskich³¹ istniał zwyczaj odwiedzania tych grobów w różnych kościołach. W czasach PRL, zwłaszcza w latach 80., groby projektowane przez wybitnych artystów nie tylko aktualizowały moralne przesłanie śmierci i zmartwychwstania Jezusa, ale często – podobnie jak szopki krakowskie czy wieńce dożynkowe w Częstochowie – odnosiły się symbolicznie do bieżącej sytuacji politycznej. Obecnie natomiast, zwłaszcza w kościele ss. Wizytek, których kuratorem jest Paweł Sosnowski, bywają niezwykle interesującymi dziełami sztuki o transcendentnym przesłaniu; natomiast te wznoszone w innych świątyniach nadal odnoszą się do aktualnej sytuacji Kościoła i Polski. Aktualizacja

***Warszawa lepiej zachowała się na cmentarzach.
To tam są miejsca istotne dla warszawskości.***

— dr hab. Błażej Brzostek

Institut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego

³⁰ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1985, s. 47.

i artystyczna oprawa liturgicznej dekoracji wielkanocnej oraz jej tłumne oglądanie przez mieszkańców miasta nie jest wyłącznie warszawskim zwyczajem, niemniej na pewno można ją uznać za niematerialne dziedzictwo Warszawy.

Praktyka tłumnego odwiedzania cmentarzy 1 listopada i zapalania lampek na grobach to ogólnopolska tradycja i tożsamościowa specyfika. W Warszawie ma ona jednak element bardzo lokalny i niepowtarzalny, a mianowicie handel pańską skórką pod cmentarzami. Czasami oferują ją sprzedawcy odpustowych słodczy, czasami okazjonalni sprzedawcy zniczy, którzy na co dzień zajmują się inną działalnością. Pierwotnie – jak twierdzą rozmówcy zajmujący się taką sprzedażą – słodczyce nazywano „panieńską skórką” i stosowano jako lekarstwo na ból gardła. Trudno określić, kiedy po raz pierwszy pojawiły się przy cmentarzach. Ich wytwarzanie, choć odbywa się bez oficjalnych zgód i przemysłowych urządzeń, ma charakter profesjonalny: pomimo ogólnej dostępności przepisu bez odpowiedniej wiedzy nie udaje się bowiem uzyskać twardego bloku (który świadczy o „prawdziwości” pańskiej skórki), lecz tylko ciągnącą masę. Potencjalni sprzedawcy docierają do wytwórców przez kontakty osobiste i kupują od nich pańską skórkę w blokach formatu A4 i grubości ok. 5 cm, które sami rąbią na mniejsze kawałki i zawijają w pergamin. **Pańska skórka jest warszawską specyfiką, a tradycja jej wytwarzania – kulinarnym dziedzictwem miasta.**

Gdy 1 listopada 2020 roku cmentarze zostały zamknięte z uwagi na sytuację epidemiologiczną (COVID-19), wielu sprzedawców pańskiej skórki przeniosło swoją ofertę do internetu. Na Facebooku informowali o swoim towarze, a dziesiątki osób zgłaszały się, by kupić jednorazowo kilkadziesiąt, a czasem nawet kilkaset sztuk.

Od małego jadłam pańską skórkę. Po to ja jechałam na cmentarz. Nie do zmarłych. Jechałam po pańską skórkę. [...] Teraz już nie lubię. Ale jako dziecko to się rzucałam. Jak się handluje, to inaczej się do tego podchodzi. Bo jak nad tym stoję i jak ją zjem przez trzy dni, to potem mam obrzydzenie. Ale nie ukrywam, że dalej ją jem.

— Mieszkanca Warszawy

Rzemiosło jako dziedzictwo niematerialne Warszawy

Rzemieślnicze tradycje miasta mogą stanowić jego dziedzictwo niematerialne w sytuacji, kiedy jakaś specyficzna, tradycyjna wiedza rzemieślnicza jest przekazywana bezpośrednio z pokolenia na pokolenie. Jak głosiła staropolska tradycja, największymi skarbami Rzeczypospolitej miały być krakowska panna, gdańska wódka, toruński piernik i warszawski trzewik.

Tradycję warszawskich szewców do dzisiaj kontynuuje nie tylko mieszcząca się przy Chmielnej pracownia Jana Kielmana, założona w 1883 roku, ale też Specjalistyczna Spółdzielnia Pracy „Stopa”, założona w 1950 roku oraz pracownia szewska Tomasza Pietrzaka przy Targowej 46, założona w 2017 roku przez rzemieślnika, który działa w zawodzie od roku 2005.

Jednak rzemiosło jako sposób na życie jest dla miasta ważne nie tylko dlatego, że służy równocześnie jako środek utrzymania się dla rzemieślnika, z którym związany jest przekaz unikalnych umiejętności stanowiących dziedzictwo niematerialne, lecz także ponieważ jego obecność współtworzy tożsamość osiedli i dzielnic. Ochrona i wsparcie dla rzemiosła to obszar, w którym władze miasta, jego instytucje, a także organizacje pozarządowe już prowadzą wiele działań, między innymi Zakład Gospodarki Mieszkaniowej ma program preferencyjnego najmu dla rzemieślników. Stowarzyszenie Miasto jest Nasze opracowało mapy zakładów rzemieślniczych dla poszczególnych dzielnic. Muzeum Warszawskiej Pragi realizuje programy związane zarówno z rewitalizacją praskiego rzemiosła i jego promocją, jak i wspieraniem międzypokoleniowego przekazu tradycyjnych umiejętności rzemieślniczych. To ostatnie odbywa się w różnoraki sposób: (1) w ramach programów adresowanych do „adeptów”, czyli młodszego pokolenia rzemieślników zawodowo uprawiających określony rodzaj działalności, którzy otrzymują szansę nauczania się od mistrza; (2) w programie realizowanym wspólnie z Wydziałem Wzornictwa Akademii Sztuk Pięknych (ASP), adresowanym do studentów zainteresowanych współpracą z tradycyjnym rzemiosłem, np. w realizacji kolekcji dyplomowej (w ramach takiego programu Ewelina Czaplicka-Ruducha przeprowadziła w 2016 roku projekt *Rzemieślnicy designu – realizacja kolekcji mody męskiej przy współpracy z warszawskimi rzemieślnikami*); (3) na warsztatach adresowanych do zainteresowanych rękodzielnictwem amatorów pragnących poszerzyć swoje umiejętności. W 2019 powstała w Muzeum Warszawskiej Pragi specjalna pracownia rękodzielnicza, wyposażona w nabyte od praskich rzemieślników urządzenia, maszyny i pomoce, która ma służyć prowadzeniu zajęć popularyzujących rzemiosło oraz umożliwiających jego adeptom kontakt ze starymi mistrzami.

Warszawskie tradycje muzyczne

Charakterystyczne dla warszawskiej tradycji muzyki popularnej adaptacje ogólnoswiatowych form muzycznych to przede wszystkim warszawskie tango, związane z przedwojenną tradycją kabaretową lewobrzeżnej Warszawy, a następnie z podwórkowymi kapelami. Tango dotarło do Polski z Buenos Aires i Montevideo przez Paryż. Zaprezentowane po raz pierwszy publicznie w formie tanecznej w sztuce *Targ na dziewczęta* w warszawskim Teatrze Nowości (1914), dzięki pokaźniej grupie wybitnych autorów i wielkiemu popytowi szybko zyskało lokalny, warszawski charakter. Głównymi cechami wyróżniającymi **tango warszawskie** są liryzm, tempo wolniejsze niż w argentyńskim pierwowzorze oraz melodyka pozostająca pod silnym wpływem muzyki romantycznej i żydowskiej. Najślynniejsze z kilku tysięcy polskich tang to *Tango Milonga* i *To ostatnia niedziela* Jerzego Petersburskiego. Tango warszawskie kwitło podczas okupacji po obu stronach muru getta, na ulicach i w lokalach rozrywkowych, a od drugiej połowy lat czterdziestych pojawiło się w repertuarze niezliczonych kapel podwórkowych. Tango warszawskie jest nie tylko elementem muzyki rozrywkowej, ale też, dzięki tekstom osadzonym w rzeczywistości społecznej swoich czasów i wpadającej w ucho, nostalgicznej melodyce, stanowi witalny i plastyczny nośnik tradycji (por. na przykład *Warszawo ma; Złociste chryzantemy; Warszawo, moja Warszawo...*). Kabaretowej muzyce lewobrzeżnej Warszawy zawdzięcza swój nieformalny hymn prawobrzeżna Praga: chodzi o piosenkę *Chodź na Pragę*, chętnie grywaną dziś przez grupy prezentujące miejski folklor muzyczny. *Chodź na Pragę* to fokstrot z rewii *Uśmiech Warszawy*, którą po raz pierwszy wystawiono w warszawskim kabarecie Morskie Oko w 1930 roku. Muzykę do całego przedstawienia skomponował Artur Gold, a słowa piosenki napisał Tadeusz Stach (właśc. Stanisław Biernacki). Artur Gold należał do najwybitniejszych kompozytorów muzyki rozrywkowej okresu międzywojennego. Jest autorem takich przebojów jak tango *Jesiennie róże* (które można uznać za przykład tanga warszawskiego), czy *Ta mała piła dziś*. Zginął w Treblince w 1943 roku. Po II wojnie

Wydaje mi się, że jest renesans jeżeli chodzi o przedwojenną muzykę podwórkową. Wszyscy już rozumieją co to jest warszawskie tango i dużo osób wie, co to jest bandzola. (...) W Warszawie ta praktyka muzykowania na podwórkach była szczególnie żywa, bo każdy słyszał o Grzesiu, czy zna Kapelę Praską. To granie na podwórkach jest bardzo tożsamościowe.

— Anna Karpowicz
flecistka, kuratorka, aktywistka

światowej z tradycji muzykujących na podwórkach zespołów czerpały grupy wykonujące warszawski folklor muzyczny, jak Kapela Czerniakowska Stanisława Wielanka, Kapela Praska i Orkiestra z Chmielnej. Kapela podwórkowa jako praski sposób uprawiania muzyki została w 2006 roku spatrymonializowana także w postaci pomnika u zbiegu ulic Floriańskiej i Kłopotowskiego. Tradycje podwórkowego muzykowania stara się kontynuować Warszawskie Combo Taneczne, którego założyciel i lider, Jan Młynarski, odwołuje się do tradycji Stanisława Grzesiuka i Orkiestry Braci Jaworskich. („Warszawskość” samego Grzesiuka była notabene przez jednego z naszych rozmówców kwestionowana, ponieważ nie urodził się w Warszawie). Do grupy współczesnych warszawskich wykonawców tradycyjnych wątków muzyki podwórkowej należą także Czesz Bend, Trupa Teatralna „Warszawiaki”, Warszawska Orkiestra Sentymentalna, czy Heniek Małolepszy.

Innym nurtem światowej muzyki popularnej zaadaptowanym przez warszawskich wykonawców jest **warszawski hip-hop**, który charakteryzuje się odniesieniami do lokalnej rzeczywistości. Bemowo ma już ponaddwudziestoletnią tradycję hip-hopową, ze słynną piosenką *Yelonky* zespołu Fenomen. Warszawski hip-hop nie jest jeszcze zjawiskiem międzypokoleniowym, ale jego recepcja pod wieloma względami przypomina recepcję tanga przed stu laty, więc być może także stanie się częścią warszawskiego dziedzictwa muzycznego.

Natomiast bardziej do stylistyki reague/miejskiego folku w wymiarze współczesnym odwołuje się inny autor i wykonawca piosenek o Warszawie, afirmujący swoją warszawskość, ale też lokalność, muzyk i tekściarz Paweł Sołtys znany jako Pablopavo. Śpiewa piosenki nawiązujące do warszawskiej topografii, m.in. Grochowa, Targówka czy Pragi Północ. Pablopavo dokonuje też nowych aranżacji piosenek, które miał w swoim repertuarze Stanisław Grzesiuk, jak np. *Ballada o Stanisławie Okrzei*. Warto podkreślić, że autorskie teksty Pablopavo, choć podobnie jak słowa piosenek należących do warszawskiego folkloru muzycznego nawiązują do tzw. szemranej historii, dotyczą jej aktualnego wymiaru, a nie lat dwudziestych czy pięćdziesiątych XX wieku. Mówią na przykład o mafii z połowy lat dziewięćdziesiątych, współczesnej sytuacji robotników czy problemów z ZUS-em. Jeden z najbardziej znanych utworów Pablopavo, *To jest piosenka o różnych rzeczach*, opowiada tragiczną i niewyjaśnioną do dziś historię śmierci Jolanty Brzeskiej (w 2011 roku), działaczki na rzecz praw lokatorskich.

Innymi artystami, także z nurtu miejskiego folku, który ma wyraźne związki z warszawską lokalnością, są Lesław oraz stworzony przez niego zespół Komety. W twórczości Lesława przeważają topograficzne odniesienia do Żoliborza i Bielana (miejskie legendy mówią, że nie przekracza on wiaduktu nad Dworcem Gdańskim i całe życie spędza na Żoliborzu), ale pojawia się też Mokotów czy Ochota. W twórczości obu autorów można znaleźć historie miłosne, ale też opowieści o zwykłym życiu warszawskiej ulicy, co może być uznane za kontynuację tradycji tekstowych **warszawskich bardów**.

Muzyka podwórkowa miejska – zlepek kultury drogiej i eleganckiej z wiejską (bez pieniędzy i biletów). Połączenie erudycji i wiedzy z papierów z erudycją i wiedzą z powietrza.

— Jan Młynarski

muzyk, lider Warszawskiego Combo Tanecznego

Szerszym pojęciem niż „dziedzictwo muzyczne” jest z pewnością „dźwiękowe niematerialne dziedzictwo Warszawy”. Pod pojęciem „dźwiękowego niematerialnego dziedzictwa Warszawy” rozumiemy nie tylko sygnał alarmowy upamiętniający godzinę W, na którego dźwięk zatrzymuje się całe miasto, ale także miejski krajobraz dźwiękowo-muzyczny. Współtworzą go między innymi wątki chopinowskie, takie jak koncerty chopinowskie w Łazienkach Królewskich pod pomnikiem kompozytora czy postawione w trakcie rewitalizacji Krakowskiego Przedmieścia, cieszące się popularnością wśród turystów, ławeczki muzyczne (2009). Dzięki wieloletnim tradycjom festiwalowym i jammowym, sięgającym 1958 roku, istotnym elementem „dźwiękowego dziedzictwa miasta” jest też muzyka jazzowa.

Działania rekonstrukcyjne i animacyjne

Konwencyjna definicja dziedzictwa niematerialnego kładzie nacisk na bezpośredni przekaz i ciągłość tradycji. W związku z tym nie można w jej świetle uznać za takie dziedzictwo praktyk polegających na rewitalizacji dawnych tradycji czy zwyczajów, które uległy przerwaniu, ani ich rekonstrukcji. W Warszawie, w związku z poważnym naruszeniem ciągłości populacyjnej na skutek strat wojennych i powojennym napływem ludności spoza miasta oraz szybką modernizacją, uległa zerwaniu ciągłość wielu tradycji. Korzystając z wiedzy folklorystycznej, historycznej oraz inspiracji literackich, działacze sektora pozarządowego podejmują wiele działań na rzecz rewitalizacji lub rekonstrukcji takich praktyk kulturowych, jak tradycje szkatuńskie na Wiśle (Binduga Warszawska, Port Czerniakowski, Fundacja „Szerokie Wody”), warszawski folklor muzyczny (Heniek Małolepszy, Teściowa Śpiewa) czy gwara warszawska, która współcześnie stanowi głównie narzędzie stylizacyjne w humorystycznej twórczości literackiej i muzycznej (Stowarzyszenie „Gwara Warszawska”; Konkurs o Laur Wiecha). Tradycje ustnego przekazu jako inspiracji współczesnych form kultury popularnej wykorzystuje projekt *Praga gada*, który przekłada na komiksy opowieści i wspomnienia seniorów z prawobrzeżnej Warszawy, zebrane w Archiwum Historii Mówionej Inaczej przez Fundację Animacja i dostępne w jej audiotece (<http://pragagada.pl/>).

7. Wnioski i dalsze tropy

Niematerialne dziedzictwo Warszawy wydaje się z jednej strony bardzo silnie osadzone w narracji o wojennej i bezpośrednio powojennej przeszłości miasta (praktyki związane z pamięcią Powstania Warszawskiego, Zagłady Żydów oraz pamięcią odbudowy miasta po II wojnie światowej), a z drugiej – ze względu na ucieleśniony charakter praktyk, które je tworzą – jest związane z osiedlowym poziomem organizacji miasta, czyli tym dostępnym w bezpośrednim doświadczeniu zamieszkiwania. Panoramiczny charakter badania wynikał z jego charakteru rozpoznawczego, jednak na podstawie zebranych materiałów wydaje się, że kolejnym krokiem mogłoby być głębsze zbadanie i udokumentowanie kilku wybranych przypadków, które pomogłyby użytkownikom stworzonej w przyszłości mapy takich praktyk (uzupełnianej przez mieszkańców) lepiej uzmysłowić sobie, o jakiego rodzaju zjawiska chodzi.

Z uwagi na to, że niniejszy raport ma charakter „raportu otwarcia”, zapraszającego do dalszej dyskusji i refleksji nad możliwymi do podjęcia, konkretnymi działaniami, został on ograniczony do kilku obszarów omówionych w części drugiej raportu. Nie wyczerpują one oczywiście tematu niematerialnego dziedzictwa Warszawy. Prowadzone przez nas badania potwierdziły, że obszarów wartych zbadania jest znacznie więcej, każda zaś przeprowadzona rozmowa z mieszkańcami Warszawy odsłaniała dalsze tropy, którymi warto podążać w przyszłości. Do praktyk sportowych, które zasługują na zbadanie, gdy tylko przestanie obowiązywać stan zagrożenia epidemicznego, należą te towarzyszące „obstawianiu” koni na Torze Służewiec podczas Wielkiej Warszawskiej czy Gonitwy Mokotowskiej (Gonitwa o Nagrodę Mokotowską) – w roku 2020 gonitwy odbywały się bez udziału publiczności. Do wątków związanych z dziedzictwem niematerialnym zalicza się na przykład tradycje hodowania gołębi oraz ptasie targi, które odbywały się po II wojnie światowej na ulicy Stalowej. Warto także objąć uwagą praktyki kultywowane w społecznościach użytkowników i właścicieli ogródków działkowych, a także potencjalne następstwa wieloletniego już konkursu (w 1929 roku I edycja) „Warszawa w kwiatach i zieleni” w postaci oddolnie generowanych tradycji czy kanonów domowej uprawy roślin ozdobnych. Interesujące są także praktyki związane z zabytkami i dziedzictwem materialnym, stanowiące same w sobie osobną kategorię budującą tożsamość mieszkańców miasta, jak np. kwestowanie na Powązkach zainicjowane przez Jerzego Waldorffa. Niewątpliwie oddzielnych, poszerzonych badań wymagają sfery praktyk pamięci opisane w części II; badawczego pogłębienia godzien jest także każdy ze wskazanych w tej części obszarów.

Część III

8. Krajowy porządek prawny a ochrona dziedzictwa niematerialnego
9. Polityka kulturalna miasta a dziedzictwo niematerialne Warszawy
10. Analiza stołecznych programów, projektów i inicjatyw, czyli o warszawskich przedsięwzięciach z niematerialnym dziedzictwem kulturowym w tle
11. Praca urzędów dzielnic a dziedzictwo niematerialne
12. Podsumowanie

Tę część raportu opieramy na:

- 1) analizie przepisów prawa;
- 2) analizie dokumentów o charakterze strategicznym, wytyczających kierunki myślenia i działania w obszarze kultury oraz określających politykę kulturalną miasta;
- 3) analizie stołecznych programów, projektów i inicjatyw odnoszących się do problematyki dziedzictwa niematerialnego;
- 4) analizie odpowiedzi uzyskanych w ramach badania kwestionariuszowego przeprowadzonego po jednodniowym szkoleniu poświęconemu tematyce dziedzictwa niematerialnego.

8. Krajowy porządek prawny a dziedzictwo niematerialne

Polska Konstytucja odnosi się wprost do problematyki ochrony **dziedzictwa narodowego** (art. 5)³², **dziedzictwa kulturalnego** (art. 6 ust. 2) oraz dóbr kultury (art. 6 ust. 1 i 73 Konstytucji RP)³³. Ochroną konstytucyjną obejmowane jest dziedzictwo kultury, bez podziału na poszczególne jego elementy, w tym materialne i niematerialne.

Do istotnych regulacji prawnych, które porządkują i określają sposoby działania w obszarze dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa niematerialnego, należy zaliczyć także:

- ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach³⁴ (Dz. U. Nr 5 z 1997 r., poz. 24 ze zm.), w której art. 1 czytamy, że: „Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała **ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym**, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów”;
- ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami³⁵

³² Art. 5 Konstytucji: „Rzeczpospolita Polska strzeżenie niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnienie wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”

³³ Art. 6 ust. 1 Konstytucji: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju” i ust. 2 „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”. Art. 73 Konstytucji: „Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”.

³⁴ t.j. Dz. U. 2020 poz. 902.

³⁵ t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282, 782, 1378.

(Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zm.), która choć bezpośrednio do pojęcia „niematerialnego dziedzictwa kulturowego” się nie odnosi to zachodzi relacja zwrotna: Konwencja odnosi się do obiektów materialnych, wskazując, że w definicję tego, co stanowi niematerialne dziedzictwo kulturowe wchodzi także: „instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa”. Definicja konwencyjna obejmuje zatem także takie obiekty, które będą wypełniały definicję zabytku;

- ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym³⁶ (art. 7 ust. 1 pkt 9) stanowiącą, że do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- ustawę z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym³⁷ (art. 4 ust. 7) wskazującą, że powiat wykonuje zadania o charakterze ponadgminnym, w tym m.in. w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- ustawę z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa³⁸ (art. 14 ust. 3) mówiącą, że województwo realizuje zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Szczególne role jednostek samorządu terytorialnego wynika również z treści art. 15 Konwencji, zgodnie z którym, w ramach działań z zakresu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, każde Państwo-Strona dąży do zapewnienia jak najszerszego udziału wspólnot, grup oraz, gdy to właściwe, jednostek które tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom takie dziedzictwo, a także do aktywnego włączania ich w zarządzanie nim.

Należy przypomnieć, że gmina, jako jednostka samorządu terytorialnego, definiowana jest jako wspólnota na określonym terytorium, która działa za pośrednictwem swoich organów przedstawicielskich (organy gminy).

Jednostki samorządu terytorialnego realizują obecnie swoje działania w obszarze kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego **m.in.** poprzez:

- 1) samorządowe instytucje kultury, w tym gminne i miejskie ośrodki kultury;
- 2) miejskich konserwatorów zabytków (w zakresie zadań zleconych z zakresu administracji rządowej);
- 3) muzea samorządowe.

Dotyczy to także miasta Warszawy, które ma szczególny status: jest gminą mającą status miasta na prawach powiatu.

³⁶ t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 713, 1378.

³⁷ t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 920.

³⁸ t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1668.

9. Polityka kulturalna miasta a dziedzictwo niematerialne

Ustrój miasta regulowany jest przede wszystkim przez Ustawę z dnia 15 marca 2002 r. o ustroju miasta stołecznego Warszawy (dalej: Ustawa³⁹) i Statut m.st. Warszawy (dalej: Statut⁴⁰).

W żadnym z tych aktów nie pojawiają się pojęcia kluczowe dla raportu, jak: kultura, tożsamość, dziedzictwo kulturowe niematerialne.

Obecne są one natomiast w mniej więcej 60 zarządzeniach i uchwałach⁴¹, jednakże, co nie powinno dziwić, bez doprecyzowania, jak należałoby je interpretować. Jako najważniejsze dokumenty określające politykę kulturalną miasta w ostatniej dekadzie należy wskazać Program Rozwoju Kultury⁴², który został przyjęty w 2012 roku, i jego następcę, dokument Polityka kulturalna m.st. Warszawy (dalej: Polityka)⁴³, stanowiący element Strategii #Warszawa2030.

Nowe podejście w sposób jasny stawia w centrum to, co także stanowi o istocie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego:

- przestrzeń praktyk kulturalnych jest przestrzenią refleksji nad zrównoważonym rozwojem miasta, w tym nad budowaniem „odpowiedzialnej wspólnoty”, włączającej i różnorodnej;
- „depozytariusze” niematerialnego dziedzictwa kulturowego to zarazem – w Polityce – „siła sprawcza stolicy”, „twórcy i użytkownicy miasta”, „uczestniczki i uczestnicy”, nie zaś bierni „odbiorcy”.

W Polityce przywołane są 4 cele Strategii #Warszawa2030: (a) odpowiedzialna wspólnota, (b) wygodna lokalność, (c) funkcjonalna przestrzeń, (d) twórcze środowisko.

Każdy z tych celów może wykorzystywać i realizować się poprzez potencjał niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy. Polityka oczywiście nie jest dokumentem wykonawczym, nie może zatem wskazywać konkretnych rozwiązań czy działań ani tworzyć hierarchii celów. Odpowiada jednak na pytania o najważniejsze wartości i zasady oraz priorytetowe kierunki rozwoju kultury w Warszawie.

³⁹ Dz.U. z dnia 14 września 2018 r., poz. 1817, jednolity tekst ustawy o ustroju miasta stołecznego Warszawy.

⁴⁰ Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego z 9 grudnia 2019 r., poz. 14465, obwieszczenie nr 1/2019 Rady m.st. Warszawy z 28 listopada 2019 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego uchwały w sprawie uchwalenia Statutu miasta stołecznego Warszawy.

⁴¹ bip.warszawa.pl/Menu_przedmiotowe/zarzadzania_uchwaly/wyszukiwarka_zarzadzania_uchwaly.htm?WTekst=dziedzictwo&page=3, dostęp z 18 stycznia 2021 r.

⁴² http://www.kulturalna.warszawa.pl/pi/117202_1.pdf, dostęp z 18 stycznia 2021 r.

⁴³ Załącznik do zarządzenia nr 1007/2020 Prezydenta m.st. Warszawy z dnia 5 sierpnia 2020 r.

Uważamy, że przeanalizowane w części II obszary żywego, twórczego i rozwijającego niematerialnego dziedzictwa miasta, ważne dla tożsamości (także dzielnicowych) wspólnot, grup i jednostek stanowią nadal niewykorzystany potencjał do tego, by każdy ze wskazanych czterech celów był z depozytariuszami dziedzictwa niematerialnego „współrealizowany”.

Wskazane w Polityce wartości, jakie zostały zidentyfikowane jako kluczowe dla zrównoważonego rozwoju miasta, to: odpowiedzialność, otwartość, różnorodność, zakorzenienie i wolność.

Wartości te dokładnie odpowiadają wartościom zawartym w definicji dziedzictwa niematerialnego promowanym przez Konwencję UNESCO z 2003 roku:

- współodpowiedzialności i współdecydowania o tym, co jest ważne dla tożsamości wspólnot, grup i jednostek – depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego;
- otwartości na inne wspólnoty, grupy i jednostki, inkluzywności, gotowości do dialogu i chęci dzielenia się wiedzą o dziedzictwie;
- różnorodności ludzi i ważnych dla nich praktyk, zwyczajów, tradycji, z których żadna nie jest uznawana za lepszą od innych;
- zakorzenienia, którego konwencyjnym odpowiednikiem jest „poczucie tożsamości i ciągłości”;
- i wreszcie wolności, która w przypadku dziedzictwa niematerialnego oznacza także akceptację zmiany, rozumienie jego dynamiki i brak odgórnych/ jednostronnych ingerencji w jego sferę i znaczenia, jakie nadawane są dziedzictwu przez jego depozytariuszy.

10. Analiza stołecznych programów, projektów i inicjatyw, czyli o warszawskich przedsięwzięciach z niematerialnym dziedzictwem kulturowym w tle

W ramach analizy wzięto pod uwagę wybrane programy, projekty i inicjatywy warszawskie realizowane bądź koordynowane przez Urząd Miasta Stołecznego Warszawy od 2011 roku (a więc od momentu ratyfikowania przez Polskę Konwencji UNESCO z 2003 roku), bądź w niektórych przypadkach wcześniej, o ile dostępne były takie dane, do 2020 roku. Wybór oparty był zarówno na adekwatności źródła (prawdopodobieństwa znalezienia wzmianki o inicjatywie powiązanej z niematerialnym dziedzictwem kulturowym w ramach danego obszaru), jak i dostępności danych i informacji. Finalnie nasza uwaga skupiła się na:

- programie stypendiów artystycznych m.st. Warszawy⁴⁴;
- otwartych konkursach ofert dla organizacji pozarządowych ogłaszanych przez m.st. Warszawę w ramach zlecenia realizacji zadań publicznych organizacjom pozarządowym⁴⁵;
- warszawskim budżecie obywatelskim na rok 2021⁴⁶;
- działalności następujących biur Urzędu Miasta: Biura Kultury, Biura Sportu i Rekreacji, Biura Edukacji, Biura Stołecznego Konserwatora Zabytków, jako jednostek organizacyjnych Urzędu Miasta, w których prawdopodobieństwo zainicjowania działań związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym jest największe.

Przeprowadzona analiza materiałów zastanych potwierdza stan rzeczy opisywany we wcześniejszych częściach niniejszego Raportu – niematerialne dziedzictwo kulturowe, choć nie jest już pojęciem obcym, nadal pozostaje koncepcją względnie nową. W związku z tym szukanie informacji o warszawskim niematerialnym dziedzictwie kulturowym to nadal pionierska praca, a same inicjatywy, które można by zakwalifikować jako dotyczące dziedzictwa niematerialnego, są rozproszone. Na przykład przeanalizowane w ramach badania stypendia artystyczne Miasta

⁴⁴ www.kulturalna.warszawa.pl/stypendia-artystyczne.html, dostęp z 30 grudnia 2020 r.

⁴⁵ [www.ngo.um.warszawa.pl/otwarte-konkursy/nowy-wykaz?tid=All&tid_1=All&field_data_waznosci_value\[value\]\[year\]=&tid_2=All](http://www.ngo.um.warszawa.pl/otwarte-konkursy/nowy-wykaz?tid=All&tid_1=All&field_data_waznosci_value[value][year]=&tid_2=All), dostęp z 30 grudnia 2020 r.

⁴⁶ bo.um.warszawa.pl/archiwum-pomyslow?regional=1, dostęp z 30 grudnia 2020 r.

Stołecznego Warszawy⁴⁷ są przyznawane w ośmiu dziedzinach (film, literatura, muzyka, opieka nad zabytkami, taniec, teatr, sztuki wizualne i upowszechnianie kultury), a choć żadna z nich nie jest wprost powiązana z kategorią niematerialnego dziedzictwa kulturowego, to jednak część przyznanych stypendiów można było uznać za orbitujące wokół tej idei, jak np. projekty stypendialne Jana Mencwela *Pamięć odbudowy/Odbudowa pamięci – audiorelacje świadków historii, montaż i upowszechnienie, stworzenie dokumentacji oraz konspektu strony internetowej* (2015), Eweliny Czaplickiej-Ruduchy *Rzemieślnicy designu – realizacja kolekcji mody męskiej przy współpracy z warszawskimi rzemieślnikami* (2016), Cezarego Lisowskiego *Fajans z Pragi* (2017), Alicji Wysockiej *Rękodzieło od zawsze robione tutaj. Zakłady rzemieślnicze i spółdzielnie Warszawy dzisiaj* (2019) czy Jakuba Polakowskiego *Dokumentacja filmowa pięciu starych osiedlowych zakładów fryzjerskich w kilku dzielnicach Warszawy (Mokotów, Ochota, Wola, Praga, Żoliborz) oraz ludzi w nim pracujących i ich klientów* (2012)⁴⁸.

Sama analiza treści zawartych na stronach internetowych Urzędu Miasta i podległych mu biur pozwoliła na odkrycie jedynie szczątkowych tropów inicjatyw wokół warszawskiego dziedzictwa niematerialnego. Był to na przykład jedyny, jak do tej pory, konkurs organizowany przez Miasto, w którym dziedzictwo niematerialne odgrywało główną rolę: *Zakochani w Warszawie* z 2016 roku⁴⁹, a także konferencje dotyczące tematyki dziedzictwa (*Praga od nowa* w 2018 roku i *Rekonstrukcja. Zachowanie Pamięci Przestrzeni* w 2005 roku), czy projekty ważne dla tożsamości dzielnicowych, jak np. *Praga Postindustrialna*, *Izba Tożsamości Ursusa* czy inicjatywa ustanowienia hejnału wawerskiego.

Potencjał płynący z niematerialnego dziedzictwa kulturowego może z pewnością być wykorzystany (i już do pewnego stopnia jest) w działaniach edukacyjnych, np. przez Biuro Edukacji w zakresie „edukacji warszawianistycznej”. Warto nadmienić, że w 2020 roku jeden z priorytetów Funduszu Animacji Kultury realizowanego w ramach Warszawskiego Programu Edukacji Kulturalnej (nad którym pieczę sprawuje Biuro Kultury) skupiał się wokół „projektów edukacji kulturalnej dotyczących ochrony dziedzictwa niematerialnego m.st. Warszawy, jego poszanowania i promowania wśród mieszkańców”. Dofinansowanie otrzymały w jego ramach dwa projekty: *Galeria Miejsc Zapomnianych 2.0* realizowana przez Dom Kultury Dorożkarnia oraz *Rzecz dla Ursusa* realizowana przez Ośrodek Kultury Arsus. Z pewnością edukacja to jeden z kluczowych obszarów, dzięki któremu warszawskie dziedzictwo niematerialne będzie miało szansę zaistnieć w świadomości mieszkańców.

⁴⁷ Por. <http://www.kulturalna.warszawa.pl/stypendia-artystyczne.html>, dostęp z 30 grudnia 2020 r. Na podstawie ogólnie dostępnych danych przygotowana została poniższa analiza.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Jego celem było propagowanie dziedzictwa kulturowego miasta st. Warszawy w wymiarze niematerialnym (historyczne tradycje miejsc i społeczności, symbolika miejsc, legendy miejskie jako element folkloru) oraz fotografii kreatywnej.

W przypadku aktywności sportowych nieco trudniej było doszukać się inicjatyw, które nawiązywałyby do niematerialnego dziedzictwa kulturowego – większość działań Biura Sportu i Rekreacji ogniskuje się wokół fizycznego aktywizowania mieszkańców Warszawy i w bardzo małym stopniu wykorzystuje się potencjał dziedzictwa niematerialnego w tym obszarze. Na stronie Biura Sportu i Rekreacji można znaleźć informacje o zajęciach z kajak-polo (z czarno-białym zdjęciem, które mogłoby sugerować, że to wieloletnia, kilkupokoleniowa praktyka), szkółce żeglarstwa tradycyjnego czy warsztatach skutniczych – widać więc wyraźnie, że Wisła stała się ważnym elementem promocji zdrowego trybu życia w Warszawie (Biuro Sportu i Rekreacji ma zresztą cały program zatytułowany *Aktywnie nad Wisłą*). Podobny ruch można by wykonać w przypadku działań w sferze sportu stanowiących dziedzictwo niematerialne, starając się wykorzystać potencjał w tym zakresie, sięgając na przykład do żywych – pomimo braku toru – tradycji cyklistycznych czy wspierając tożsamościowe działania lokalnych klubów sportowych.

Podobnie jest w przypadku programu *Zielona Warszawa*⁵⁰ – z pewnością można by także w tym zakresie wykorzystać potencjał dziedzictwa niematerialnego, już zresztą częściowo dostrzeżony – możemy na stronie internetowej przeczytać o warszawskich lasach jako „materialnych dowodach ogrodniczych tradycji Warszawy”⁵¹. Szczególnie ciekawa wydaje się kwestia zieleni lokalnej, małoskalowej – skwerów i zieleńców. Według danych udostępnionych przez Urząd Miasta jest ich w Warszawie ponad 160, ale na stronie internetowej widnieją opisy zaledwie czterech z nich, co może wskazywać na to, że nie są podejmowane żadne działania dotyczące archiwizacji ich historii oraz „zieleniotwórczej” działalności związanych z nimi społeczności lokalnych. Zwrócenie uwagi na oddolne praktyki dbania o zieleni mogłoby być jednym z pomysłów na wykorzystanie potencjału niematerialnego dziedzictwa w tym obszarze.

Jeżeli chodzi o otwarte konkursy dla organizacji pozarządowych, to skupiono się na konkursach ofert związanych ze sferą kultury po 2017 roku (m.in. na tych dotyczących realizacji zadań publicznych „w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego”, „w zakresie wspierania i upowszechniania kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego” czy „w zakresie kultury i sztuki”). Wśród zgłoszonych projektów nie było żadnego, który bezpośrednio w tytule odnosiłby się do dziedzictwa niematerialnego, jednak około 50 z nich można by potraktować jako mniej lub bardziej związane z tą sferą. Zdecydowana większość z nich odnosiła się albo do „historii mówionej”, albo do sfery pamięci o Powstaniu Warszawskim i odbudowie Warszawy. Pozostałe dotyczyły kulinariów, muzyki, folkloru, rzemiosła czy sportu. W tym kontekście adekwatny wydaje się komentarz jednego z uczestników badania kwestionariuszowego, który zwrócił uwagę na to, że wydarzenia związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym mogą borykać się nie tylko

⁵⁰ <https://zielona.um.warszawa.pl/>, dostęp z 9 lutego 2021 r.

⁵¹ <https://zielona.um.warszawa.pl/lasy>, dostęp z 9 lutego 2021 r.

z niedostatecznym dofinansowaniem (wobec czego jednym z rozwiązań mogłoby być utworzenie priorytetów/osobnych konkursów poświęconych właśnie tej problematyce), ale też z pewną sztympą w wyborze tematów i sposobów realizacji po stronie finansującego (stare sprawdzone metody i tematy mają pierwszeństwo, zwłaszcza te dające się „omiernikować”). Konieczne wydaje się więc przemyślenie sposobu finansowania wydarzeń kulturalnych, tak by wydostać się z pułapki preferowania i wybierania tematów i form wydarzeń, które są już dobrze rozpoznane.

Rok	Dział	Konkurs	Tytuł projektu	Organizacja	Obszar
2018	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1887/2017	Muzeum Utracone 2018	Ad Artis Fundacja Sztuki SAR	Inne
2018	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 6187/2017	Dziedzictwo kulturowe Pragi-Południe. Chronimy, dokumentujemy, pamiętamy	Fundacja „Hereditas”	Inne
2018	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1887/2017	Spoleczne Archiwum Warszawy	Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Mazowieckiej „Masław”	Inne
2019	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 289/2019	Folwark Wawer	Fundacja „Akademia Innowacji”	Folklor
2020	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 453/2020	Zapomniane polskie baśnie, zabawy i inne tradycje	Fundacja „Szafa kultury”	Folklor
2017	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 7610/17	Folklor warszawski dawniej i dziś	Klub Jagielloński	Folklor
2019	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 2483/2018	Piękne nasze Mazowsze – kultura, sztuka i tradycja grup etnicznych na Mazowszu	Stowarzyszenie klubu seniora „66”	Folklor
2017	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 774/2017	Fajerka pradziadka Franciszka 2, czyli obywatelskie kajaki i autobusy	Fundacja AVE	Historia mówiona
2017	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 1716/2016	Duch, SPA, „Kozioł”, „Kozioleczek”... i fortel pradziadka Franka, czyli WARSZAWA OBYWATELSKA	Fundacja AVE	Historia mówiona
2018	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 781/2018	Odkrywanie historii lokalnych	STOCZNIA	Historia mówiona
2018	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 781/2018	Kleks, Piłsudska, Tarchomin '80 i Jakubowa Straż Obywatelska, czyli FAJERKA PRADZIADKA FRANCISZKA	Fundacja AVE	Historia mówiona
2019	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 290/2019	Tropy naszych sąsiadów	Kolejka Marecka, Stowarzyszenie Obrony Pozostałości Warszawy	Historia mówiona
2019	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 289/2019	Warszawa Lewego i Dalii. Tup tup po Warszawie	Fundacja „CultureLab”	Historia mówiona
2019	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 289/2019	Zakłady Mechaniczne URSUS – kolebka rozwoju technologii i życia społecznego	Fundacja dla Ursusa	Historia mówiona

2017	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1190/2017	Noc Pragi i Święto Ulicy Żąbkowskiej	Fundacja Ośrodka Karta	Historia mówiona
2017	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1758/2016	Fabryka Sensów Osobistych – FSO 2017	Stowarzyszenie im. Stanisława Brzozowskiego	Historia mówiona
2018	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 498/2018	Skarby Mokotowa. Czego nie wiesz o swojej dzielnicy?	Fundacja Kulturotwórcza „Grupa w działaniu”	Historia mówiona
2018	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1887/2017	Krem i czekolada – wystawa wokół wspomnień pracownic Fabryk Wedla i Pollena-Uroda w Muzeum Warszawskiej Pragi	Stowarzyszenie „Grupa Artystyczna Teraz Polisz”	Historia mówiona
2018	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1822/2017	Warszawa, której nie ma	Towarzystwo Przyjaciół Warszawy	Historia mówiona
2017	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 6441/16	Bary mleczne śródmieścia – gra miejska	Stowarzyszenie „Slow Food Warszawa”	Kuchnia
2017	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 7380/2016	Wolski kociołek, czyli kulinarne dziedzictwo Woli	Spółdzielnia Socjalna Wola	Kuchnia
2017	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1758/2016	Tożsamość kulinarna Warszawy (dorzucone)	Stowarzyszenie Slow Food Warszawa	Kuchnia
2018	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1886/2017	Festiwal „Wszystkie Mazurki Świata”	Fundacja „Wszystkie Mazurki Świata”	Muzyka
2019	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1844/2018	Wszystkie Mazurki Świata 2019 – Warszawa stolicą Mazurka	Fundacja „Wszystkie Mazurki Świata”	Muzyka
2017	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 774/2017	Spacery po nieistniejącej Warszawie	Kolejka Marecka, Stowarzyszenie Obrony Pozostałości Warszawy	Pamięć o powstaniu/odbudowie
2018	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 781/2018	Warszawskie dzieci 1944	Klub Sportowy „Delta”	Pamięć o powstaniu/odbudowie
2018	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 781/2018	Wielka historia małych ludzi. Opowieści nastolatków o czasach, kiedy Polska wybijała się na niepodległość	W stronę dziewcząt	Pamięć o powstaniu/odbudowie
2019	Edukacja	ogłoszony zarządzeniem nr 289/2019	Warszawa 1939. Program z zakresu edukacji historycznej...	Fundacja ART	Pamięć o powstaniu/odbudowie
2017	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 1034/2016	Pokolenie własnych ścieżek	Fundacja „Naszym dzieciom”	Pamięć o powstaniu/odbudowie
2017	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 73/2017	Gra Miejska „Włochy 44” – 2017	Stowarzyszenie „Brzask”	Pamięć o powstaniu/odbudowie
2017	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 6440/16	Koncert poświęcony bohaterom Powstania Warszawskiego	Stowarzyszenie JAX	Pamięć o powstaniu/odbudowie
2017	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1092/2017	Piosenka z barykad – Koncert poświęcony Bohaterom Powstania Warszawskiego	Stowarzyszenie JAX	Pamięć o powstaniu/odbudowie
2017	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 7090/17	„Będziemy duchów Chwilą” – wiersze i pieśni poetów Powstania Warszawskiego. Muzyka Zygmunt Konieczny...	Fundacja Ens na Rzecz Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Pamięć o powstaniu/odbudowie

2017	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 3602/16	Praskie barykady 1939: Kontynuacja – Kamionek	Fundacja „Korpus Ochotników Specjalistów”	Pamięć o powstaniu/ odbudowie
2017	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1758/2016	Cudzoziemcy w Powstaniu Warszawskim	Fundacja artystyczna ERINA B.	Pamięć o powstaniu/ odbudowie
2018	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1065/2018	Piosenka z barykad – koncert poświęcony Bohaterom Powstania Warszawskiego	Stowarzyszenie PAX	Pamięć o powstaniu/ odbudowie
2018	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 1586/2017	III Gra Miejska „Włochy 44”	Stowarzyszenie „Brzask”	Pamięć o powstaniu/ odbudowie
2019	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 14414/2018	Piosenki wojennej Warszawy – koncert z okazji 80. rocznicy wybuchu II WŚ i 75. Powstania Warszawskiego.	Stowarzyszenie WEST	Pamięć o powstaniu/ odbudowie
2019	Kultura	ogłoszony uchwałą nr CLXII/2158/18	Ulica 1 Sierpnia żyje – 75. rocznica Powstania Warszawskiego	Stowarzyszenie grupa historyczno- edukacyjna „Szare szeregi”	Pamięć o powstaniu/ odbudowie
2017	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 6440/16	Wiślana majsterkownia na Śródmieściu. Warsztaty wykonywania i naprawy takielunku oraz galanterii pokładowej	fundacja Szerokie Wody	Rzemiosło
2017	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 3602/16	Warsztaty pozłotnicze z wykorzystaniem tradycyjnych technik i materiałów	Stowarzyszenie Rzemiosł Artystycznych i Ginących Zawodów	Rzemiosło
2018	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 5284/2017	14. Warszawskie Spotkania Ceramiczne	Polski Związek Ceramików	Rzemiosło
2018	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 5284/2017	Warsztaty pozłotnicze z wykorzystaniem tradycyjnych technik i materiałów	Stowarzyszenie Rzemiosł Artystycznych i Ginących Zawodów	Rzemiosło
2018	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1822/2017	Statki warszawskiej Wisły	Fundacja „Do Dzieła”	Rzemiosło
2019	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 6922/2018	Warsztaty pozłotnicze z wykorzystaniem tradycyjnych technik i materiałów	Stowarzyszenie Rzemiosł Artystycznych i Ginących Zawodów	Rzemiosło
2019	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 6954/2018	Kurs oraz warsztaty – podstawy renowacji antyków oraz stolarstwa artystycznego	Stowarzyszenie Rzemiosł Artystycznych i Ginących Zawodów	Rzemiosło
2019	Kultura	ogłoszony uchwałą nr 12876/18	Zanikające dziedzictwo stolicy – spotkania ze śródmiejskimi rzemieślnikami (niedofinansowane)	Fundacja „Hereditas”	Rzemiosło
2017	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1758/2016	Warszawskie Muzeum Tańca	Stowarzyszenie „Format Zero”	Sport
2017	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1758/2016	Sportowe ścieżki dawnej Warszawy	Stowarzyszenie Przyjaciół Czarnych Koszul „Wielka Polonia”	Sport
2018	Kultura	ogłoszony zarządzeniem nr 1886/2017	Akademia Tańca Tradycyjnego – warsztaty polskich tańców tradycyjnych, w tym tańców dawnej Warszawy (niezakwalifikowany)	Fundacja „Czas Tradycji”	Sport

13. Wykaz przeanalizowanych, wybranych projektów i programów odnoszących się do problematyki dziedzictwa niematerialnego Warszawy. Oprac. J. Krzesicka.

Biuro Kultury, próbując „wydostać się z tej pułapki”, ogłosiło w 2020 roku (na rok 2021) konkurs dla NGO: *Dziedzictwo kulturowe Warszawy* (otwarty konkurs ofert przeprowadzany przez Biuro Kultury)⁵². W jego ramach pojawiło się co najmniej kilka projektów, które odnoszą się do tego, co określamy „niematerialnym dziedzictwem kulturowym” (m.in. *Starowarszawskie tradycje – artystyczne warsztaty międzypokoleniowe*, projekt rozpatrzony pozytywnie do realizacji przez Towarzystwo Historyczne im. Szembeków).

Warto wspomnieć także o kilku projektach realizowanych przez stołeczne organizacje pozarządowe wokół miejsc mogących stać się przestrzenią praktyk, które można by zaliczyć do niematerialnego dziedzictwa. Wszystkie z nich były nominowane bądź otrzymały wyróżnienia w konkursie S3KTOR, którego celem jest promocja warszawskich organizacji pozarządowych wśród mieszkańców oraz wytypowanie najlepszych inicjatyw w danym roku. Wyniki konkursu ze zrozumiałych powodów mają przełożenie na popularyzację działań podejmowanych przez trzeci sektor. Jeden z takich projektów, realizowany przez Stowarzyszenie „Pracownia Etnograficzna” im. Witolda Dynowskiego, dotyczył domków fińskich na Jazdowie (*Domki fińskie – pamięć osobista, historia, współczesność*; S3KTOR 2013⁵³) – w jego ramach zgromadzono, opracowano i udostępniono etnograficzną dokumentację 16 domków. Sam Jazdów stał się zaś miejscem, wokół którego zawiązała się prężnie działająca społeczność, prowadząca ogólnodostępne działania społeczne, kulturalne, edukacyjne i artystyczne⁵⁴. Inna inicjatywa - Muzeum Społeczne Nowe Dynasy (S3KTOR 2014), realizowana przez Studio Teatralne Koło, skupia się wokół nieczynnego welodromu pamiętającego czasy świetności polskiego kolarstwa torowego - toru kolarskiego „Orzeł” przy ul. Podskarbińskiej 11. W tym wypadku społeczność skupiona wokół tej inicjatywy także nadal prężnie działa na rzecz reaktywacji toru kolarskiego i przekształcenia go w otwarty teren rekreacyjno-sportowy „Zielone Dynasy”⁵⁵. Podobna historia wiąże się z Osiedlem Przyjaźń – to także jedno z miejsc na mapie Warszawy, wokół którego wytworzyła się społeczność dbająca o przestrzeń osiedla i kultywująca jego tradycje (Archiwum społeczne Osiedla Przyjaźń realizowane przez Stowarzyszenie Przyjaźni PS; S3KTOR 2015)⁵⁶.

Analizując projekty zgłaszane w kategorii „kultura” do warszawskiego budżetu partycypacyjnego/obywatelskiego zauważa się popularność przedsięwzięć skupionych nie tyle wokół konkretnego miejsca, którego istnienie jest zagrożone (jak było to w przypadku opisanych powyżej inicjatyw), co wokół przestrzeni sąsiedzkich – mających na celu wzmacnianie lokalnych więzów i sąsiedzką integrację (jak np.

⁵² ngo.um.warszawa.pl/otwarte-konkursy/dziedzictwo-kulturowe-warszawy-otwarty-konkurs-ofert-przeprowadzany-przez-biuro-kul, dostęp z 30 grudnia 2020.

⁵³ ngo.um.warszawa.pl/sites/ngo2.um.warszawa.pl/files/zalaczniki/artykuly/domki_finskie_-_pamiec_osobista_historia_wspolczesnosc.pdf, dostęp z 30 grudnia 2020 r.

⁵⁴ <https://jazdow.pl/>, dostęp z 30 grudnia 2020 r.

⁵⁵ <https://nowedynasy.pl/>, dostęp z 30 grudnia 2020 r.

⁵⁶ <https://przyjaznps.wordpress.com/archiwum-spoleczne-osiedla-pryjazn/>, dostęp z 30 grudnia 2020

pikniki podwórkowe/osiedlowe). Popularne są także projekty w zakresie „kultury upamiętniania” (wymieniając tytuły tylko kilku z nich: *Ratujmy mural Muchozol dla Pragi*, *Tablica informacyjna na temat historii osadnictwa olenderskiego i cmentarza na Kępie Zawadowskiej*, *Drzewa pamięci Wojciecha Młynarskiego, Zofii Czerwińskiej, Zbigniewa Religi i innych znanych osób na Powiślu*, *Robotnicza Wola – historia wolskiego przemysłu: wystawa i spacer z przewodnikiem*, *Jubileuszowy koncert w 50-tą rocznicę założenia Parku „Sady Żoliborskie, Ławeczka Leopolda Tyrmanda*), brakuje zaś takich, które bezpośrednio dotyczyłyby praktyk związanych z dziedzictwem niematerialnym (wyjątek stanowi projekt *Ochoccy Rzemieślnicy i drugie życie przedmiotów – gra miejska*). Jeżeli jakieś praktyki „okołodziedzictwowe” się pojawiają, to wydają się mocno zdeterytorializowane (jak np. w przypadku projektu *„Poloneza czas zacząć...” – Polonez jako nasze dziedzictwo kultury*). Tutaj znowu można by odnieść się do słów jednego z uczestników badań kwestionariuszowych – stwierdził, że wiele z praktyk dających się uznać za dziedzictwo niematerialne pozostaje w cieniu, nie domagając się instytucjonalnych form wsparcia, które byłyby zbyt mocną ingerencją w ich nieformalną strukturę.

Mówiąc o dziedzictwie niematerialnym Warszawy, trudno byłoby pominąć także działania Biura Stołecznego Konserwatora Zabytków, które mimo że zajmuje się materialnymi zabytkami, może być źródłem cennych informacji o niematerialnym aspekcie dziedzictwa. Na przykład przy prowadzeniu Gminnej Ewidencji Zabytków zarówno w kartach ewidencyjnych (dla zabytków), jak i kartach adresowych (dla pozostałych obiektów) odnotowuje się od 2019 roku informację na temat „wartości niematerialnej” danego miejsca (o ile coś na ten temat wiadomo)⁵⁷. Źródłem cennej wiedzy o niematerialnym dziedzictwie mogą być także społeczni opiekunowie zabytków (w tym momencie w Warszawie jest to około 40 osób) czy nieformalni opiekunowie miejsc pamięci. Samo Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków podejmuje często inicjatywy, które oprócz materialności dotyczą też niematerialnego wymiaru dziedzictwa – przykładem może być inicjatywa objęcia opieką historycznych pracowni artystycznych (w ramach której powołano Zespół do spraw Warszawskich Historycznych Pracowni Artystycznych), skupiająca się na opracowywaniu zasad ochrony, dokumentowania i promowania historycznych pracowni artystycznych oraz ich zasobów stanowiących różnorodny, barwny i bogaty dorobek artystów związanych z Warszawą. Jak możemy przeczytać na stronie Biura Stołecznego Konserwatora Zabytków: „Historyczne pracownie artystyczne stanowią element tożsamości kulturowej Warszawy”⁵⁸.

⁵⁷ Karta adresowa zabytku w pkt 8. „Historia, opis i wartości” odnosi się właśnie do sfery dziedzictwa niematerialnego. Por. także Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. 2019, poz. 1886.

⁵⁸ <https://zabytki.um.warszawa.pl/content/historyczne-pracownie-artystyczne>, dostęp z 30 grudnia 2020 r.

Wnioski i rekomendacje:

- warszawskie przedsięwzięcia, które można by powiązać z dziedzictwem niematerialnym, są mocno rozproszone, a samo pojęcie „niematerialnego dziedzictwa kulturowego” choć nienowe, to jednak nadal nie jest dobrze rozpoznawane, zarówno w samym Urzędzie Miasta i w jego różnych biurach, jak i na poziomie dzielnic;
- potencjał dziedzictwa niematerialnego jest niedostatecznie wykorzystywany w różnych warszawskich inicjatywach i działaniach Urzędu Miasta;
- konieczne wydaje się przemyślenie sposobu finansowania wydarzeń kulturalnych, tak aby wydostać się z pułapki preferowania i wybierania tematów i form wydarzeń, które są już dobrze rozpoznane, „ograne”;
- sama instytucjonalna forma wsparcia dla niematerialnego dziedzictwa wymaga dogłębnego przemyślenia – nieumiejętnie skonstruowana może okazać się przeciwnie skuteczna, stając się zbyt silną ingerencją w nieformalną strukturę takich praktyk.

11. Praca urzędów dzielnicy a dziedzictwo niematerialne

Respondenci kwestionariusza wskazywali, że na szczeblu dzielnicy ramy prawne wydarzeń dotyczących dziedzictwa kulturowego wyznaczają: Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (4 respondentów), Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (4 respondentów), Zarządzenie 1007/2020 Prezydenta m.st. Warszawy z dnia 5 sierpnia – Polityka kulturalna m.st. Warszawy (3 respondentów), Ustawa – Prawo zamówień publicznych (3 respondentów).

W kontekście działań dotyczących kultury i dziedzictwa w Warszawie większość uczestników badania nie spotkała się z odwołaniami do Konwencji UNESCO. Jedynie część z nich miała styczność z Konwencją w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego UNESCO z 1972 roku, a zaledwie u dwóch osób pojawiła się wzmianka o Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku. Istnieje zatem potrzeba podjęcia szerszej zakrojonych działań edukacyjnych w tej materii, zwłaszcza wśród pracowników warszawskich instytucji kultury.

Badani wskazywali, że w ramach swojej pracy urzędy w dużej mierze starają się odwoływać do lokalnego dziedzictwa/historii/tradycji (np. poprzez symbolikę herbów czy dedykowane publikacje i wydarzenia). Bardzo istotny wydaje się jednak poniższy głos, tłumaczący dlaczego jest to ograniczone: „Od 28 kwietnia 1995 roku Białołęka ma własny herb. Herb odwołuje się przede wszystkim do tradycji, nawiązuje do ważniejszych wydarzeń w historii tych ziem, a także określa ich cechy charakterystyczne. Dwupolowość herbu przypomina, że gmina powstała z połączenia dwóch starych miejscowości – Tarchomina i Białołęki – i ma na wpół rolniczy charakter. **W naszych materiałach nie stosujemy symbolu Herbu Białołęki – zgodnie z Zarządzeniem Prezydenta m.st. Warszawy nr 5293/2010 w sprawie wprowadzenia Katalogu i uprawnień przysługujących w działaniach promocyjnych. Działamy zgodnie z Księgą Systemu Identyfikacji Wizualnej (KSIW). Celem stosowania KSIW jest budowanie wizerunku m.st. Warszawy poprzez stosowanie spójnej identyfikacji wizualnej**”.

12. Podsumowanie: niematerialne dziedzictwo kulturowe Warszawy sercem zrównoważonego rozwoju współmiasta

Warszawa to wiele miast w jednym mieście: to miasto, które „zginęło” śmiercią tragiczną, miasto, które „powstało z popiołów”, wreszcie miasto współczesnych warszawianek i warszawiaków: zarówno tych urodzonych w mieście, jak i tych „napływowych”, którzy z nim związali swoje życie. I którzy potrzebują miasta bezpiecznego, przyjaznego i zrównoważonego, miasta, które będą mogli uznać za „miasto swoje”.

Warszawskość to bliskość i budowanie relacji.

— Anna Karpowicz
flecistka, kuratorka, aktywistka

Koncepcja zrównoważonego rozwoju, mająca swoje źródła w latach 80. XX wieku, jest jedną z tych, o których z pewnością można powiedzieć, że odniosły międzynarodowy, globalny sukces. W kontekście UNESCO drogę wytyczyło przyjęcie w 2013 roku Deklaracji z Hangzhou⁵⁹ (The Hangzhou Declaration 2013), która wezwała do podjęcia próby wpisania kultury do wypracowywanych, nowych celów rozwojowych ONZ na kolejne 15 lat. Należy zauważyć, że choć kultury nie udało się wpisać jako samodzielnego celu wśród **siedemnastu nowych celów w Agendzie Celów Zrównoważonego Rozwoju (Sustainable Development Goals – SDGs)**, pojawia się ona w różnych formach (*local culture, cultural diversity, intercultural understanding, culture of peace*) w kilku miejscach Agendy (pkt. 8, pkt. 36 oraz cele 4, 8, 11 i 12). Znaczenie samego dziedzictwa kulturowego zostało szczególnie podkreślone w celu 11: Budowa otwartych, bezpiecznych, odpornych na katastrofy i zrównoważonych miast i osiedli ludzkich. W ramach tego celu sformułowane zostało zadanie 11.4: Wzmocnienie wysiłków w celu ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego i naturalnego na świecie. Nie jest przypadkiem, że wśród najważniejszych **siedemnastu celów dla społeczności międzynarodowej znalazły się właśnie bezpieczne i zrównoważone miasta**⁶⁰. Raporty

⁵⁹ Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies, adopted in Hangzhou, People's Republic of China, on 17 May 2013 (UNESCO, 2013). <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf>, dostęp z 18 stycznia 2021 r.

⁶⁰ Więcej zob. T. Elmqvist, X. Bai, N. Frantzeskaki, C. Griffith, D. Maddox, T. McPhearson, et al. (red.), *Urban Planet: Knowledge towards Sustainable Cities*, Cambridge University Press, Cambridge 2018

przygotowywane przez międzynarodowe organizacje, takie jak np. ONZ czy OECD, podkreślają, że **do 2050 roku blisko 70% ludności świata mieszkać będzie w miastach**. Intensyfikujące się procesy urbanizacyjne wpłyną także na już istniejące duże aglomeracje, zwłaszcza stołeczne.

Jest to ogromne wyzwanie, które redefiniuje myślenie o rozwoju miasta: z dotychczasowych kategorii infrastrukturalnych i instytucjonalnych – co zauważone jest także w Polityce – przechodzi się na kategorie zintegrowane, wielowymiarowe i, przede wszystkim, przenoszące paradygmat zarządzania miastem na jego „współzarządzanie”, na rolę lokalnych społeczności „współodpowiedzialnych” i „współorganizujących” działania w mieście.

*Istota warszawskości to coś, co nabywamy,
a nie coś, czego musimy się uczyć.*

— dr Robert Gawkowski

Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego

Niematerialne dziedzictwo miast staje się również przedmiotem coraz intensywniejszych badań i zainteresowania naukowego. Paradygmat zarządzania dziedzictwem w sposób partycypacyjny, inkluzywny, odwołujący się do społeczności lokalnych, co w przypadku miast oznacza społeczności dzielnicowe czy osiedlowe, wpisuje się w nowe wyzwania, będące przedmiotem zainteresowania *urban studies* (studiów miejskich, studiów nad miastami). Współczesny namysł naukowy nad przyszłością miasta jest dość spójny, jeśli chodzi o przyszłość ich rozwoju: to już nie „po prostu” miasta, ale **WSPÓLMIASTA**, *co-cities*, zarządzane w dużej mierze oddolnie, przez lokalne wspólnoty miejskie, funkcjonujące na podstawie więzi lokalnych, sąsiedzkich, osiedlowych czy dzielnicowych. Obecnie np. prowadzony międzynarodowy projekt naukowy obejmuje 100 miast z całego świata (<http://www.collaborative.city/>). Projekt ten bada nowe formy partycypacyjnego zarządzania miastem, sprzyjającego włączeniu społecznemu, wzrostowi gospodarczemu i rozwojowi innowacji społecznych. „Współmiasto” opiera się na współzarządzaniu, które zakłada wspólne, oparte na współpracy, policentryczne zarządzanie miejskimi wspólnotami społecznymi, w którym miejskie zasoby środowiskowe, kulturowe, czy cyfrowe są współzarządzane poprzez działającą w oparciu o umowy społeczność publiczno-prywatną. Policentryczne zarządzanie współmiastami obejmuje różne formy łączenia zasobów i współpracy między pięcioma możliwymi podmiotami: innowatorami społecznymi (tj. aktywistkami i aktywistami miejskimi, społecznikami itp.), władzami publicznymi, przedsiębiorstwami, organizacjami społeczeństwa obywatelskiego oraz instytucjami naukowymi (tj. szkoły, uniwersytety, instytucje kulturalne, muzea, akademie itp.).

Ostatecznym celem jest stworzenie bardziej sprawiedliwego i demokratycznego miasta⁶¹.

Uwzględnienie refleksji nad niematerialnym dziedzictwem kulturowym Warszawy w debacie nad jego przyszłością i zrównoważonym rozwojem jest naturalnym krokiem, który wszyscy współzarządzający miastem będą musieli wykonać. Jeśli Warszawa ma być współmiastem, dbającym o poczucie wspólnoty i włączającym w swój krwiobieg zarówno urodzonych w nim, jak i nowo przybyłych, to musi świadomie i mądrze troszczyć się o to, co stanowi o jej tożsamości. Rdzeniem wspólnotowej tożsamości jest zaś niematerialne dziedzictwo kulturowe.

⁶¹ Zob. więcej: Ch. Iaione, *The Right to the Co-City*, „Italian Journal of Public Law” 2017, t. 1, nr 9; S. Foster, Ch. Iaione, *The Co-City*, MIT Press, 2020.

Aneks

Literatura

Bilewicz M., Lewicka M., Wójcik A., *Living on the Ashes: Collective Representations of Polish-Jewish History among People Living in the Former Warsaw Ghetto Area*, „Cities” 2010, t. 27, nr 4, s. 195–203.

Ciechanowski J.N., *Powstanie Warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*, Bellona, Pułtusk–Warszawa 2009.

Davies N., *Powstanie '44*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2006.

Deming A., *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: globalna kampania i jej realizacja w Chinach*, (w:) Schreiber H. (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin. 10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017.

Duvelle C., *A Decade of Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: Challenges and Perspectives*, „Ethnologies” 2014, t. 36, nr 1–2, s. 27–46.

Elmqvist T., Bai X., Frantzeskaki N., Griffith C., Maddox D., McPhearson T., et al. (red.), *Urban Planet: Knowledge towards Sustainable Cities*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.

Engelking B., Leociak J., *Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Warszawa 2013.

Foster S., Iaione Ch., *The Co-City*, MIT Press, 2020.

Gruber R., *Odrodzenie kultury żydowskiej w Europie*, Pogranicze, Sejny 2004.

Hafstein V. Tr., *Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation*, (w:) Smith L., Akagawa N. (red.), *Intangible Heritage (Key Issues in Cultural Heritage)*, Routledge, London and New York 2009, s. 93–111.

Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies, adopted in Hangzhou, People's Republic of China, on 17 May 2013 (UNESCO), 2013.

Iaione Ch., *The Right to the Co-City*, „Italian Journal of Public Law” 2017, t. 1, nr 9.

Kirshenblatt-Gimblett B., *Intangible Heritage as Metacultural Production*, „Museum International” 2004, t. 56, nr 1–2, s. 52–64.

Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1985.

Klekot E., *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: archeologia pojęć*, „Ochrona Zabytków” 2014, nr 1, s. 31–40.

Klekot E., *Memory and Oblivion in the Cityscape: Commemorations in the Warsaw districts of Muranów and Mirów*, „Ethnologia Europaea” 2015, t. 45, nr 1, s. 58–79.

Krajewski K., Łabuszewski T., *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2006.

Matthews G., *Supermarket kultury*, PIW, Warszawa 2005.

Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci, Saryusz-Wolska M., Traba T. (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014.

Nowak J., Kaprański S., Niedźwiedzki D., *On the Banality of Forgetting. Tracing the Memory of Jewish Culture in Poland*, Peter Lang, Berlin 2018.

Orla-Bukowska A., *New Threads in an Old Loom: National Memory and Social Identity in Postwar and Post-Communist Poland*, (w:) Lebow R.N., Kansteiner W., Fogu C. (red.), *The Politics of Memory in Postwar Europe*, Duke University Press, Durham & London 2006, s. 177–209.

Österlund-Pötzsch S., *Pedestrian Art: The Tourist Gait as Tactic and Performance*, „Ethnologia Europaea” 2010, t. 40, nr 2, s. 14–28.

Romankova-Kuminkova E., *Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego – początek czy koniec zrównoważonego rozwoju?*, (w:) Schreiber H. (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin. 10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017.

Saryusz-Wolska M., Traba R. (red.), *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014.

Schreiber H., *10 spostrzeżeń na 10-lecie wejścia w życie Konwencji z 2003 roku*, (w:) Schreiber H. (red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin. 10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017.

Schreiber H., *Intangible Cultural Heritage and Soft Power – Exploring the Relationship*, „International Journal of Intangible Heritage” 2017, t. 12, s. 43–57.

Skounti A., *The Intangible Cultural Heritage System: Many Challenges, Few Proposals*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, t. 3.

Steinlauf M.C., *Pamięć nieprzyswojona*, Cyklady, Warszawa 2001.

Tu Muranów. Dzielnica ponad gruzami, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa 2020.

Spis zdjęć, tabel i wykresów

1. Karnawał w Binche. Fot. Marie-Claire, CC BY 3.0, via Wikimedia Commons.
2. Sinjska Alka. Fot. PJJ, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons.
3. „Przestrzeń miejska” a wpisy na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO (na której, w grudniu 2020 r. znajdowały się 492 elementy). 67 wpisów zostało zakwalifikowanych przez UNESCO jako dotyczące „przestrzeni miejskich” (*urban areas*).
Za: <https://ich.unesco.org/en/div&display=biome#tabs>, dostęp z 30 grudnia 2020 r.
Oprac. J. Krzesicka.
4. Tablica według projektu Karola Tchorka przy ul. Madalińskiego 39/43 w okresie Wielkanocy 2020 oraz 1 listopada 2020. Fot. A. Czyżewska.
5. Tablice z ulicy Rakowieckiej 61. Widoczne pozostałości po kartkach z napisem zasłaniającym napis „hitlerowcy”. Według informatorów na kartkach był napis „Niemcy”. Fot. A. Czyżewska.
6. Świeca postawiona pod jedną z mokotowskich tablic przez kibiców Klubu Legia w dniu 1 sierpnia 2020. Fot. A. Czyżewska.
7. Kartka zawieszona przy ul. Rakowieckiej 5 w dniu 1 sierpnia 2020.
Fot. A. Czyżewska.
8. Pomnik Pamięci Żołnierzy AK Powstańców Mokotowa pomordowanych przez hitlerowców już po kapitulacji 27 września 1944 w parku Morskie Oko (ul. Dworkowa). Zdjęcie wykonane 1 listopada 2020. Fot. A. Czyżewska.
9. Kwiaty złożone przez urzędników, w imieniu Prezydenta Miasta oraz władz Dzielnicy Mokotów, pod Domkiem Gotyckim w dniu 1 sierpnia 2020. Fot. A. Czyżewska.
10. *To jest żonkil...* Tatuaż mieszkańca Muranowa.
11. Wnętrze sklepu dla kibiców klubu Hutnik. Fot. A. Czyżewska.
12. Szalik kibicowski klubu Hutnik Warszawa. Fot. A. Czyżewska.
13. Wykaz przeanalizowanych, wybranych projektów i programów odnoszących się do problematyki dziedzictwa niematerialnego Warszawy. Oprac. J. Krzesicka.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483, z późn. zm.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 roku, Dz.U. nr 172, poz. 1018

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, Dz.U. nr 5 z 1997 r., poz. 24 ze zm.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95 ze zm.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz.U. 1998 nr 91 poz. 578 ze zm.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz.U. 1998 nr 91 poz. 576 ze zm.

Ustawa z dnia 15 marca 2002 r. o ustroju miasta stołecznego Warszawy, Dz.U. 2002 nr 41 poz. 361 ze zm.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. nr 162, poz. 1568 ze zm.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. 2019, poz. 1886.

Statut m.st. Warszawy, Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego nr 23 z 27 lutego 2008 r., poz. 875 ze zm.

Polityka Kulturalna Warszawy, załącznik do zarządzenia nr 1007/2020 Prezydenta m.st. Warszawy z dnia 5 sierpnia 2020 r.

Kwestionariusze do badania on-line

– wariant dla interesariuszy będących urzędnikami dzielnicowych wydziałów kultury

Szanowni Państwo!

Niniejszy kwestionariusz jest częścią badania „Niematerialna Warszawa. Tradycje, zwyczaje, praktyki” realizowanego na zlecenie Biura Kultury Urzędu m.st. Warszawy. Naszym celem jest zidentyfikowanie obszarów i praktyk dziedzictwa niematerialnego Warszawy – tematu, który do tej pory nie był kompleksowo zbadany. Wyniki tego badania, potraktowane anonimowo, posłużą nam w identyfikacji i stworzeniu wstępnego katalogu warszawskiego dziedzictwa niematerialnego oraz opracowaniu wniosków i rekomendacji w raporcie końcowym z tego badania. Będziemy wdzięczne za pomoc i wypełnienie ankiety do 9 października 2020 roku.

Kwestionariusz zapisuje się automatycznie, można także w dowolnym momencie przerwać jego wypełnianie i powrócić do niego później przez link zamieszczony w wiadomości-zaproszeniu do badania. Link ten jest generowany indywidualnie dla każdego uczestnika, stąd prosimy o nieudostępnianie go innym osobom, które chciałyby uczestniczyć w badaniu. W takim przypadku prosimy o przesłanie adresu email, na który ma zostać wysłany dodatkowy kwestionariusz, na adres niematerialna.warszawa@gmail.com.

Wstępna wersja raportu zostanie przesłana do uczestników szkolenia w grudniu 2020/ styczniu 2021 roku z prośbą o ostateczne konsultacje bądź sugestie poprawek.

Prawo i polityka

1. Do jakich regulacji prawnych (rozporządzenia do ustaw, zarządzenia prezydenta miasta, etc.) odwołujesz się podczas organizowania wydarzeń dotyczących szeroko rozumianej sfery kultury i dziedzictwa w Warszawie? Wymień je.
2. Co stanowi Twoim zdaniem największy kłopot (prawny, administracyjny) podczas organizowania warszawskich wydarzeń w dziedzinie kultury i dziedzictwa?
3. Czy w działaniach dotyczących sfery kultury i dziedzictwa w Warszawie spotkałeś/spotkałaś się z odwołaniami do konwencji UNESCO? Jakie były to konwencje?

Warszawskie praktyki i zwyczaje

4. Jakie zwyczaje – Twoim zdaniem – wyróżniają Warszawę na tle innych polskich miast?

[Wymień znane Ci zwyczaje lokalne (dzielnicowe/warszawskie) lub tradycje, np. kulinarne, rzemieślnicze, ogrodnicze, społecznikowskie, sportowe, muzyczne. Jeśli to możliwe, podaj linki do stron internetowych informujących o tych wydarzeniach]

5. Czy kojarzysz specyficzne dla dzielnicy, w której pracujesz, praktyki/zwyczaje kultywowane od co najmniej dwóch pokoleń, związane:

[Wymień też te, które pojawiały się już w Twoich innych odpowiedziach]

- ▶ ze sportem?
- ▶ z kulinariami?
- ▶ z pamięcią o II wojnie światowej i odbudowie Warszawy?
- ▶ z rzemiosłem?
- ▶ z muzyką?
- ▶ z przyrodą/ogrodnictwem/zielenią/krajobrazem w mieście?
- ▶ z innymi obszarami, niewymienionymi wyżej bądź związanymi z innym rejonem Warszawy?

Warszawskie inicjatywy i działania

6. Bez jakich działań i inicjatyw w dziedzinie kultury i dziedzictwa (zwłaszcza niematerialnego) nie wyobrażasz sobie:

- ▶ Warszawy?
- ▶ dzielnicy, w której pracujesz?

7. Czy organizacje pozarządowe realizowały projekty dotyczące tradycji lokalnych w dzielnicy, w której pracujesz? Czego dotyczyły te projekty?

[Jeśli to możliwe, podaj linki do stron internetowych informujących o tych wydarzeniach]

8. Czy przypominasz sobie wydarzenie, sytuację, które/a zmobilizowało/a mieszkańców jakiegoś rejonu/dzielnicy Warszawy do wspólnego działania na rzecz zachowania jakiegoś miejsca i/lub związanej z nim tradycji? Co to było?

Ludzie Warszawy

9. Bez jakich ludzi nie wyobrażasz sobie:

[Możesz podać zarówno postaci historyczne, jak i żyjące współcześnie]

- ▶ Warszawy?
- ▶ dzielnicy, w której pracujesz?

10. Czy znasz osoby, które nazwałbyś warszawskimi liderami dziedzictwa (niematerialnego) – zarówno te, które to dziedzictwo bezpośrednio kultywują, ja i te, które pomagają je chronić? Jeżeli tak, to wymień je i opisz, czym się zajmują.

Praktyki wokół miejsc ważnych dla tożsamości Warszawy

11. Bez jakich miejsc, będących źródłem praktyk i działań, a nie tylko symbolem, nie wyobrażasz sobie:

- ▶ Warszawy?
- ▶ dzielnicy, w której pracujesz?

12. Czy znasz miejsca w dzielnicy, w której pracujesz, przyciągające ludzi w sposób cykliczny, dla podtrzymywania lokalnych więzi i celebrowania określonego wydarzenia? Wymień i opisz je.

- ▶ Czy znasz takie miejsca w innych dzielnicach/rejonach Warszawy? Jeżeli tak, to wymień i opisz je.

„Warszawskość”

13. Czy kiedykolwiek organizowałeś/organizowałaś/udział/brałaś udział w typowo „warszawskich” wydarzeniach/imprezach? Co to były za wydarzenia?

- ▶ Co to znaczy – dla Ciebie – że one były „warszawskie”?
- ▶ Gdybyś miał/miała zorganizować coś „typowo warszawskiego”, co by to było?

Praca urzędu

14. Czy urząd dzielnicy w swoich działaniach, np. promocyjnych, wizerunkowych, odwołuje się do lokalnego dziedzictwa niematerialnego (lokalnych zwyczajów/praktyk/wyobrażeń)?

- ▶ Jeżeli tak, to do jakich elementów lokalnego dziedzictwa niematerialnego odwołuje się i w jakim kontekście (np. są one elementem dzielnicowych symboli/herbów)?

- ▶ Jeżeli nie, to – jak myślisz – dlaczego?
15. Jakie znane Ci praktyki/tradycje/zwyczaje lokalne nie są objęte instytucjonalnym wsparciem?
[Jeżeli nie znasz takich praktyk, pozostaw to pytanie bez odpowiedzi]
- ▶ Z jakich powodów nie są wspierane?
[Jeżeli nie znasz takich praktyk, pozostaw to pytanie bez odpowiedzi]
 - ▶ W jaki sposób można odkryć takie praktyki warte wsparcia?
16. Wyobraź sobie, że możesz zdecydować, w jaki sposób daną praktykę/działanie/tradycję objąć ochroną i wsparciem ze strony urzędu. Jakie rozwiązania byś zaproponowała/zaproponował?
17. Gdybyś miała/miał wybrać jedną warszawską tradycję przekazywaną z pokolenia na pokolenie jako kandydata do wpisu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, to co by to było?

Jeżeli masz jeszcze inne przemyślenia, uwagi czy sugestie
– podziel się nimi z nami w tym miejscu:

Bardzo dziękujemy za poświęcony czas!

Zespół badawczy projektu „Niematerialna Warszawa”

niematerialna.warszawa@gmail.com

– wariant dla interesariuszy niebędących urzędnikami dzielnicowych biur kultury

Szanowni Państwo!

Niniejszy kwestionariusz jest częścią badania „Niematerialna Warszawa. Tradycje, zwyczaje, praktyki” realizowanego na zlecenie Biura Kultury Urzędu m.st. Warszawy. Naszym celem jest zidentyfikowanie obszarów i praktyk dziedzictwa niematerialnego Warszawy – tematu, który do tej pory nie był kompleksowo zbadany. Wyniki tego badania, potraktowane anonimowo, posłużą nam w identyfikacji i stworzeniu wstępnego katalogu warszawskiego dziedzictwa niematerialnego oraz opracowaniu wniosków i rekomendacji w raporcie końcowym z tego badania. Będziemy wdzięczne za pomoc i wypełnienie ankiety do 9 października 2020 roku.

Kwestionariusz zapisuje się automatycznie, można także w dowolnym momencie przerwać jego wypełnianie i powrócić do niego później przez link zamieszczony w wiadomości-zaproszeniu do badania. Link ten jest generowany indywidualnie dla każdego uczestnika, stąd prosimy o nieudostępnianie go innym osobom, które chciałyby uczestniczyć w badaniu. W takim przypadku prosimy o przesłanie adresu e-mail, na który ma zostać wysłany dodatkowy kwestionariusz, na adres: niematerialna.warszawa@gmail.com.

Wstępna wersja raportu zostanie przesłana do uczestników szkolenia w grudniu 2020/ styczniu 2021 roku z prośbą o ostateczne konsultacje bądź sugestie poprawek.

Prawo i polityka

Co stanowi Twoim zdaniem największy kłopot (np. prawny, administracyjny) podczas organizowania warszawskich wydarzeń w dziedzinie kultury i dziedzictwa?

1. Czy w działaniach dotyczących sfery kultury i dziedzictwa w Warszawie spotkałeś/spotkałaś się z odwołaniami do konwencji UNESCO? Jakie były to konwencje?

Warszawskie praktyki i zwyczaje

2. Jakie zwyczaje – Twoim zdaniem – wyróżniają Warszawę na tle innych polskich miast?
[Wymień znane Ci zwyczaje lokalne (dzielnicowe/warszawskie) lub tradycje, np. kulinarne, rzemieślnicze, ogrodnicze, społecznikowskie, sportowe, muzyczne. Jeśli to możliwe, podaj linki do stron internetowych informujących o tych wydarzeniach]
3. Czy kojarzysz specyficzne dla dzielnicy, w której pracujesz/z którą czujesz się związany/związana, praktyki/zwyczaje kultywowane od co najmniej dwóch pokoleń,

dotyczące:

[Wymień też te, które pojawiały się już w Twoich innych odpowiedziach]

- ▶ sportu?
- ▶ kulinariów?
- ▶ pamięci o II wojnie światowej i odbudowie Warszawy?
- ▶ rzemiosła?
- ▶ muzyki?
- ▶ przyrody/ogrodnictwa/zieleni/krajobrazu w mieście?
- ▶ innych obszarów, niewymienionych wyżej bądź związanych z innym rejonem Warszawy?

Warszawskie inicjatywy i działania

4. Bez jakich działań i inicjatyw w dziedzinie kultury i dziedzictwa (zwłaszcza niematerialnego) nie wyobrażasz sobie:
 - ▶ Warszawy?
 - ▶ dzielnicy, w której pracujesz/z którą czujesz się związany/związana?
5. Czy organizacje pozarządowe realizowały projekty dotyczące tradycji lokalnych w dzielnicy, w której pracujesz/z którą czujesz się związany/związana? Czego dotyczyły te projekty?

[Jeśli to możliwe, opisz je i podaj linki do stron internetowych informujących o tych wydarzeniach]
6. Czy przypominasz sobie wydarzenie, sytuację, które/a zmobilizowało/a mieszkańców jakiegoś rejonu/dzielnicy Warszawy do wspólnego działania na rzecz zachowania jakiegoś miejsca i/lub związanej z nim tradycji? Co to było?

Ludzie Warszawy

7. Bez jakich ludzi nie wyobrażasz sobie:

[Możesz podać zarówno postaci historyczne, jak i żyjące współcześnie]

 - ▶ Warszawy?
 - ▶ dzielnicy, w której pracujesz/z którą czujesz się związany/związana?
8. Czy znasz osoby, które nazwałbyś warszawskimi liderami dziedzictwa (niematerialnego) - zarówno te, które to dziedzictwo bezpośrednio kultywują, jak te, które pomagają je chronić? Jeżeli tak, to wymień je i opisz czym się zajmują.

Praktyki wokół miejsc ważnych dla tożsamości Warszawy

9. Bez jakich miejsc, będących źródłem praktyk i działań, a nie tylko symbolem, nie wyobrażasz sobie:
- ▶ Warszawy?
 - ▶ dzielnicy, w której pracujesz/z którą czujesz się związany/związana?
10. Czy znasz miejsca w dzielnicy, w której pracujesz/z którą czujesz się związany/związana, przyciągające ludzi w sposób cykliczny, dla podtrzymywania lokalnych więzi i celebrowania określonego wydarzenia? Wymień i opisz je.
- ▶ Czy znasz takie miejsca w innych dzielnicach/rejonach Warszawy? Jeżeli tak, to wymień i opisz je.

„Warszawskość”

11. Czy kiedykolwiek organizowałaś/organizowałeś/udział/brałaś udział w typowo „warszawskich” wydarzeniach/imprezach? Co to były za wydarzenia?
- ▶ Co to znaczy – dla Ciebie – że one były „warszawskie”?
 - ▶ Gdybyś miał/miała zorganizować coś „typowo warszawskiego”, co by to było?

Praca urzędu

12. Czy urzędy dzielnic w swoich działaniach, np. promocyjnych, wizerunkowych, odwołują się do lokalnego dziedzictwa niematerialnego (lokalnych zwyczajów/praktyk/wyobrażeń)?
- ▶ Jeżeli tak, to do jakich elementów lokalnego dziedzictwa niematerialnego odwołują się i w jakim kontekście (np. są one elementem dzielnicowych symboli/herbów)?
 - ▶ Jeżeli nie, to – jak myślisz – dlaczego?
13. Jakie znane Ci praktyki/tradycje/zwyczaje lokalne nie są objęte instytucjonalnym wsparciem?
[Jeżeli nie znasz takich praktyk, pozostaw to pytanie bez odpowiedzi]
- ▶ Z jakich powodów nie są wspierane?
[Jeżeli nie znasz takich praktyk, pozostaw to pytanie bez odpowiedzi]
 - ▶ W jaki sposób można odkryć takie praktyki warte wsparcia?
14. Wyobraź sobie, że możesz zdecydować, w jaki sposób daną praktykę/działanie/tradycję objąć ochroną i wsparciem. Jakie rozwiązania byś zaproponowała/zaproponował (np. prawne)?

15. Gdybyś miała/miał wybrać jedną warszawską tradycję przekazywaną z pokolenia na pokolenie jako kandydata do wpisu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, to co by to było?

Jeżeli masz jeszcze inne przemyślenia, uwagi czy sugestie

— podziel się nimi z nami w tym miejscu:

Bardzo dziękujemy za poświęcony czas!

Zespół badawczy projektu „Niematerialna Warszawa”

niematerialna.warszawa@gmail.com

Dyspozycje do wywiadów

Wprowadzenie do badania:

Celem projektu badawczego pt. *Niematerialna Warszawa. Tradycje, zwyczaje, praktyki* jest stworzenie raportu obrazującego stan zachowanego do dzisiaj w przekazie międzypokoleniowym niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy w podziale na cztery obszary tematyczne: warszawskie zwyczaje i tradycje kulinarne, praktyki muzyczne, praktyki sportowe oraz praktyki pamięci o II wojnie światowej i powojennej odbudowie miasta.

Projekt realizowany jest na zlecenie Biura Kultury Urzędu m.st. Warszawy. W skład zespołu badawczego wchodzi: Hanna Schreiber, Ewa Klekot, Anna Czyżewska, Julia Krzesicka oraz Bogna Kietlińska.

Dyspozycje

1. W jaki sposób zrodziło się Pana/Pani zainteresowanie Warszawą? Kiedy to się stało? Skąd Pan/Pani czerpał/a wiedzę na ten temat?
2. Gdyby miał/a Pan/Pani wyjaśnić komuś niezwiązanemu z Warszawą istotę „warszawskości”, co by to było? Jak Pan/Pani rozumie „warszawskość”? Co jest typowe dla Warszawy?
3. Co wyróżnia zachowania warszawiaków?
4. Czy z tak rozumianą warszawskością łączą się jakieś konkretne praktyki/działania? (dopytać o konkretne obszary: warszawskie tradycje kulinarne, praktyki muzyczne, praktyki sportowe oraz praktyki pamięci o II wojnie światowej i odbudowie)?
5. Który z tych obszarów jest Panu/Pani najbliższy i dlaczego?
6. Czy można wskazać działania/praktyki/zwyczaje charakterystyczne dla poszczególnych dzielnic?
7. A czy są jeszcze jakieś inne obszary warszawskiej żywej kultury, których nie wymieniłam, a które są dla Pana/Pani ważne? Jakie to obszary?
8. Skąd Pan/Pani o nich wie (jak się dowiaduje, kiedy po raz pierwszy się z nimi zetknął/zetknęła)? Czy dzielił/a się Pan/Pani wiedzą na ich temat? Z kim i w jakich okolicznościach (np. teksty pisane, rozmowy prywatne, oprowadzanie po Warszawie znajomych nie-Warszawiaków)?
9. Czy miał/a Pan/Pani okazję sam/a praktykować/działać w tym obszarze/w którymś w tych obszarów? W jaki sposób poznał/a Pan/Pani daną praktykę? Kiedy i skąd się Pan/Pani o niej dowiedział/a?

10. Kto te praktyki/działania podejmuje? Dla kogo są one ważne? Dlaczego są one ważne właśnie dla tych ludzi?
11. W jaki sposób wiedza o tych praktykach/działaniach jest przekazywana dalej?
12. A dlaczego wiedza o tych praktykach/działaniach nie jest przekazywana? Skąd wynikają problemy z jej przekazywaniem (w efekcie których np. dana praktyka zamiera)?
13. Czy kojarzy Pan/Pani jakieś wydarzenia związane z tymi praktykami/działaniami (dopytać o konkretne obszary: warszawskie tradycje kulinarne, praktyki muzyczne, praktyki sportowe oraz praktyki pamięci o II wojnie światowej i odbudowie)?
14. Czy miał/a Pan/Pani okazję sam/a praktykować/działać w tym obszarze/w którymś z tych obszarów? W jaki sposób poznał/a Pan/Pani daną praktykę? Kiedy i skąd się o niej dowiedział/a?
15. Czy przypomina Pan/Pani sobie jakieś anegdoty związane z „warszawskością”? Gdzie Pan/Pani o nich usłyszał/a? (dopytać o konkretne obszary: warszawskie tradycje kulinarne, praktyki muzyczne, praktyki sportowe oraz praktyki pamięci o II wojnie światowej i odbudowie)
16. Czy przychodzi Panu/Pani do głowy coś, co jest niesłusznie uważane za warszawskie/kojarzone z warszawskością? Z czego taka pomyłka może wynikać?
17. Czy są jacyś ludzie, których wymieniłby/wymieniłaby Pan/Pani w związku z danym obszarem/obszarami? (warszawskie tradycje kulinarne, praktyki muzyczne, praktyki sportowe oraz praktyki pamięci o II wojnie światowej i odbudowie). Dlaczego to właśnie oni są Pana/Pani zdaniem istotni?
18. Czy uważa się Pan/Pani za warszawiaka/warszawiankę, a warszawskie dziedzictwo - za swoje dziedzictwo?
19. Gdyby miał/a Pan/Pani dokończyć zdanie: Warszawskość to dla mnie....., jak by ono brzmiało?

Dyspozycje do prowadzenia obserwacji etnograficznej

Badania terenowe dotyczyły czterech głównych zagadnień:

1. praktyk jedzeniowych, w tym pańskiej skórki oraz działalności tzw. barów kawowych;
2. praktyk sportowych, w tym wioślarstwa, kolarstwa oraz piłki nożnej (w tym kibicowania);
3. praktyk dotyczących upamiętniania ofiar drugiej wojny światowej;
4. praktyk muzycznych, w tym próby zdefiniowania, czym jest warszawska muzyka.

Badania były prowadzone na podstawie wywiadów z depozytariuszkami i depozytariuszami dziedzictwa, ale także wstępnego desk researchu, obserwacji terenowych, dokumentacji fotograficzną oraz tzw. rozpytek (krótkie, nieustrukturyzowane rozmowy z uczestnikami badanych wydarzeń).

Ze względu na bardzo szerokie spektrum omawianych zagadnień liczba rozmówców została ograniczona do osób, które są silnie zaangażowane w te praktyki, pełniąc w ich kultywowaniu różne funkcje. Wywiady miały charakter wywiadów swobodnych, które koncentrowały się na badanym temacie oraz doświadczeniach rozmówcy.

Zagadnienia dotyczące pańskiej skórki:

- ▶ Jak wyglądały i wyglądają doświadczenia rozmówcy z pańską skórką?
- ▶ Czym jest pańska skórka? Jak poznać prawdziwą pańską skórkę?
- ▶ Jak wygląda zainteresowanie pańską skórką wśród kupujących?
- ▶ Sytuacja w 2020 roku, gdy cmentarze zostały zamknięte z powodów epidemiologicznych.

Zagadnienia dotyczące barów kawowych:

- ▶ Czym są bary kawowe, kto do nich przychodzi?
- ▶ Jaki jest asortyment w barach kawowych, jakie są ceny?
- ▶ Jak często i w których barach bywają?
- ▶ Czy znają historię tych miejsc?
- ▶ Kto do tych miejsc przychodzi?
- ▶ Czy i jak angażują się w ich działalność?

Zagadnienia dotyczące praktyk sportowych i działalności klubów

- ▶ Historia klubu sportowego;
- ▶ Własne doświadczenia w danej dyscyplinie, w tym motywacje i powody rozpoczęcia;
- ▶ Sposób działania klubu;
- ▶ Sport amatorski a sport profesjonalny;
- ▶ Specyfika uprawiania danej dyscypliny w Warszawie (i ew. na Mazowszu);
- ▶ Na czym polega „warszawskość klubów”?

Zagadnienia dotyczące praktyk pamięci i miejsc pamięci

- ▶ Jakie miejsca pamięci są w danej okolicy?
- ▶ Kto i na jakiej zasadzie się nimi zajmuje?
- ▶ Jakie są praktyki instytucjonalne, a jakie społeczne?
- ▶ Czy są jakieś konflikty wokół miejsc pamięci, a jeśli tak, to jakie?
- ▶ Kiedy jest największe zainteresowanie miejscami pamięci?
- ▶ Kim są społeczni opiekunowie miejsc pamięci i jak działa ta forma opieki?

Zagadnienia dotyczące muzyki:

- ▶ Czym jest tzw. warszawska muzyka?
- ▶ Który gatunek jest warszawski?
- ▶ Którzy twórcy i dlaczego są uznawani za warszawskich?

Polecane lektury

Katarzyna Chudyńska-Szuchnik, *Zręczni*. Historie z warszawskich pracowni i warsztatów, Warszawa: Muzeum Warszawy 2019.

Barbara Engelking, Jacek Leociak, *Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Warszawa 2013.

Witold Filer, *Rendez-Vous z warszawską operetką*, PIW, 1961.

Władysław Grzelak, *Cyganeria z Udziałowej, 1908-1913*, Czytelnik, Warszawa 1965.

Stanisław Grzesiuk, *Boso, ale w ostrogach*, Książka i Wiedza, Warszawa 1997.

Wojciech Herbaczyński, *W dawnych cukierniach i kawiarniach warszawskich*, Veda, Warszawa 2005. Ireneusz Ihnatowicz, *Obyczaj wielkiej burżuazji warszawskiej w XIX wieku*, PIW, Warszawa 1971. Roman Jasiński, *Zmierzch starego świata, wspomnienia 1900–1945*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

Zdzisław Kaliciński, *O Starówce, Pradze i Ciepokach*, Książka i Wiedza, Warszawa 1983.

Jerzy Kasprzycki, *Osobliwości warszawskie*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1979.

Włodzimierz Krzemiński, *Mój przedwojenny świat*, Zapiski, Warszawa 2001.

Maria Kuncewiczowa, *Dylichans Warszawski*, PAX, Warszawa 1991.

Piotr Łopuszański, *Warszawa literacka w okresie międzywojennym*, Prószyński i s-ka, Warszawa 2017.

Jerzy Majewski (blog): <https://miastarytm.pl/category/warszawa/>.

Grzegorz Piątek, *Najlepsze miasto świata*, W.A.B., Warszawa 2020.

Przemysław Piechocki, Katarzyna Wagner, Krzysztof Zwierz, *Skąd się biorą warszawiacy? Migracje do Warszawy w XIV–XXI wieku*, Muzeum Warszawy, Warszawa 2016.

Stanisław Maria Saliński, *Long-play warszawski*, PAX, Warszawa 1996.

Mariola Siennicka, *Rodzina burżuazji warszawskiej i jej obyczaj*, DiG, Warszawa 1998.

Bernard Singer, *Moje Nalewki*, „Czytelnik”, Warszawa 1993.

Bernard Konrad Świerczyński, *Przemysłowcy życia*, Karta, Warszawa 2018.

Jarosław Trybuś, *Przewodnik po warszawskich blokowiskach*, Księży Młyn, Warszawa 2011.

Jadwiga Waydel-Dmochowska, *Dawna Warszawa*, PIW, Warszawa 1959.

Jadwiga Waydel-Dmochowska, *Jeszcze o dawnej Warszawie*, PIW, Warszawa 1960.

Bronisław Wieczorkiewicz, *Gwara warszawska dawniej i dziś*, PIW, Warszawa 1966.

Wiesław Wiernicki, *Wspomnienia o warszawskich knajpach*, nakład własny autora, Warszawa 1994.

Anna Żarnowska, *Robotnicy Warszawy na przelomie XIX i XX wieku*, PIW, Warszawa 1985.

Biogramy autorek raportu

Ewa Klekot

Antropolożka, tłumaczka, kuratorka. Adiunktka w Instytucie Projektowania Uniwersytetu SWPS; wykłada w School of Form i na Uniwersytecie Warszawskim. Interesuje się interdyscyplinarnym łączeniem humanistyki i nauk społecznych z projektowaniem i działaniami artystycznymi, zarówno w badaniach, jak i edukacji. Absolwentka archeologii i etnologii, doktor nauk o sztuce. Aktualny obszar badań to antropologia wytwarzania oraz związane z nią poznanie i wiedza: umiejętności, wiedza ciała, materiały i procesy; tradycje wytwarzania, a dziedzictwo niematerialne. Zajmuje się też antropologiczną refleksją nad sztuką, zwłaszcza społecznym konstruowaniem sztuki ludowej i prymitywnej, a także materialnością i wartościowaniem rzeczy uznawanych za dizajn, sztukę, zabytek, eksponat muzealny.

Kontakt: eklekot@sof.edu.pl

Hanna Schreiber

Politolożka, prawniczka, historyczka. Wykładowczyni na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Interesuje się ścieżkami biegnącymi między i ponad dyscyplinami, prowadzącymi do nieoczywistych związków kultury i polityki. Zaangażowana w działalność organizacji pozarządowych, międzynarodowych stowarzyszeń naukowych oraz organizacji międzyrządowych zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego i prawem kultury, m.in. UNESCO. Ekspertka w zakresie funkcjonowania Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Aktualnie prowadzi badania w ramach grantu NCN nad wykorzystaniem metodologii Elinor Ostrom do badania reżimów dziedzictwa kulturowego.

Kontakt: hanna.s@uw.edu.pl

Anna Czyżewska

Etnografka, animatorka kultury i trenerka. Absolwentka Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego. Od 15 lat pracuje w organizacjach pozarządowych. Obecnie Prezeska Federacji Mazowia, gdzie zajmuje się wspieraniem sektora społecznego i instytucji kultury w województwie mazowieckim. Jako badaczka i animatorka kultury interesuje się tym, co ludzie robią z przeszłością.

Kontakt: a.czyzewska@mazowia.org.pl

Bogna Kietlińska

Absolwentka historii sztuki i socjologii na Uniwersytecie Warszawskim, doktor nauk społecznych. Pracuje jako adiunktka w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych UW. Jej zainteresowania naukowe obejmują zagadnienia związane z: socjologią teatru, socjologią i antropologią miasta, badaniami wizualnymi oraz etnografią wielozmysłową. Specjalizuje się w metodologii badań jakościowych oraz w badaniach diagnostycznych i ewaluacyjnych. Poza pracą na Uniwersytecie, poświęca swój czas Fundacji „Obserwatorium Żywej Kultury – Sieć Badawcza”, której celem jest prowadzenie szeroko rozumianych badań kultury.

Kontakt: b.kietlinska@uw.edu.pl

Julia Krzesicka

Doktorantka w ramach programu „Nature–Culture” na Wydziale Artes Liberales Uniwersytetu Warszawskiego, absolwentka Kolegium Międzydziedzinowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych i Społecznych oraz Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych na Uniwersytecie Warszawskim. Doświadczenie naukowe zdobywała m.in. w ramach Human Interactivity and Language Lab (Wydział Psychologii UW) oraz jako asystentka badawcza w projekcie HEURIGHT14.

Kontakt: j.krzesicka@al.uw.edu.pl

